

HIERONYMI CARDANI, POLITICES SEV MORALIVM

Liber vnus.

P R O O E M I V M.

*P*M homo animal sit quod cum aliis difficillimè sine aliis nullo modo viuere possit, ideo disciplinâ & arte vt commodè inter alios viuere possit, indiguit: vt verò cum aliis bene esse possit, omnino vt iam sibi conueniret oportuit, iuxta illud Poëticum. Conueniet nulli qui secum dissidet ipse. Accedit huic commodo aliud, quòd qui virtute non est instructus, adeò vita hac plena est erroribus periculis atque terroribus, necesse est vt prrpetuò vitam infelicem degat. Quo circa facilius est hominem se ad seipsum componere quàm ad alios: & inter alios ad externos ac ciues seu inquilinos difficilius quàm ad domesticos. Sunt enim domestici pars nostri seu filij seu Parentes, seu vxor seu his coniuncti seu serui: qui autem huiusmodi non sunt vt famuli duriores sunt, sed licet hos amandare. Ergo prima erit sui ipsius, deinde suorum, demum externorum. Tam callida autem vt in vnum iungerentur animalia opus fuit aut vno homine, in quem omnia conferrentur, aut lege: sed lex scripta mortua est, hauc qui tuentur magistratus vocamus. Atque vsque ad aliquid consensus & coitionis & ciuitatis utilitas per se manifesta, vltierus autem non possumus persuadere, sed vi cogimur reti ire valentes in officio. Quosdam enim impellit iniqua fors paupertatis, alios inertia, alios confidentia ex verfusia orta aut ex robore, alios luxus, alios improbitas ex mala educatione seu alia causa. Parro in vnus hominis arbitrio cuncta collocare arduum est, vt adeò sapiat & pondus sustinere possit: & si non in descendentes regnum perueniat, quorsum tanta cura atque labor & rursus ambitio suffragiorum? Si verò in filios regnum perueniat, multa necesse est euenire difficilia, nec queritur quid optimum aut quid bonum neque enim fas est habere, sed quid minus malum id est vnius dominatio, seu simplex seu mixta, seu coërcita legibus, seu libera, per successionem vt dixi vel per electionem aut etiam alternata. Omnia certè plena difficultatis & angustiarum: velut si plures sint potentes, egeni minus opprimuntur, tum maximè in vxoribus atque filiis: si non erunt, necesse erit nimis timere eum qui neminem timet. Horum igitur causa tua auxilia expedita sunt ab industria legum, a philosophia & a cura Deum: sed euentus ostendit non esse eam curam vt quidam existimarunt que possit

posset perterrefacere tyrannos. Inter ceteros enim Dionysius senior cum innoxios quosque & crudeliter occideret, omnes ex aequo fortunis spoliaret, diu vixit felici fortuna, filias plures reliquit & filium dominationis heredem. Quid scivius ne ad antiqua recurrere cogamur exempla Othomanorum stirpe, at quid diuturnius maius securius feliciusque imperium? ubi-
 cunque finem acceperit, eò processit iam, ut dici non possit aut infelicem fortitum finem aut breui durasse. Ergo non in hoc metu firmare legislator potest continentiam Principum. Quae verò de mortuis & leges divinae referunt, & nos aliàs docuimus, non tantum possunt ut iniquum Principis animum cohibere possint. Quanquam quod dixi aliàs, si tantum saperent quantum possunt, ab omnibus his malis abstinere: quandoquidem & omnia habitura sunt finem, & quandocunque habitura sint nihil interfit, cum aeternum supersit illud tempus, quo aut non erunt prorsus ut illi credunt, aut quod verius est, malè erunt habebuntque: ipsa verò improbitas ut aliàs disputatum, ipsa sibi poena & ultio sit. Sed duo sunt quae homines ad haec mala impellunt nec sinunt omninò respicere: unum est cura praesentium nimia, quam luxus consuetudo & animi graues perturbationes pariunt: alterum exempla, cum plures videant ex his Philosophis retriis, non eadem praestare ipsos quae suadent aliis. Atque adeò haec anxia cura processit, ut cum luxu coniuncta sit, nec id boni permittat illis, quod sceleratissimis etiam tyrannis relictum est scilicet sobolis Cura. Nam & Dionysius senior & Agathocles & Apollodorus Cassadrensis curam eorum susceperunt, quanquam nullos neque apud Graecos neque barbaros his seniores aut scelestiores inuenias, si Polyeno credendum sit tum aliis grauibus Historicis. Ergo querendum est quonam pacto & quanam ratione huic improbitati resistere debeamus, quae multitudini hominum adeo perniosa est, ipsi autem authoribus minimè ex usu, quandoquidem infelicis vinant, quanquam sibi ipsis aliter videatur & pluribus periculis se exponant; demum res ipsa eodem recurrat. Tria enim mira me legisse atque obseruasse memini, ut quae nunc patimur homines, cum admirantur parum peritos & rerum & humanae conditionis existimem: quae si non prodita fuissent literis, melius consultum fuisset prodita non fuisse in exemplum improbae dominationis. Quin etiam quantum aberrant homines etiam prudentes, cum adeò ignari sint omnium horum, unde mistis filiis magna calamitates adueniunt: veluti cum Tyrannum temporibus Patria mei appellabant Principem, qui iratus hominem absque iudicio occidisset: nescientes quot populos cum mulieribus & infantibus perdididerint Mithridates Sylla Marius Brutus, sed deserunt nominari crudelitate C. Caesaris M. Antonij & Augusti in quibus plures Phalarides. Defloratur vi Virgo, clamant omnes, iniquum est apudque Deum maius etiam longè quam existimetur scelus & etiam apud leges, verum ad improbitatem hominum comparatum ut musca ad elephantem collata. Non putat esse Deos tyrannus, leges credit voluntatem suam. Legat non antiqua & nescientium Deos & procul acta, sed in regione Mediolanensi & circumvicinis urbibus temporibus Facinoris atque succedentibus inter mortem lo: Galeazij Vicecomitis quem Comitem Viriutum vocare solebant vsque ad Philippi illius filij confirmatam dominationem. Atque hoc sine legibus

legibus aut aduersus illas : secundum ex ancipitibus legibus , ut causa caderet , qui verbo lapsus esset in actione instituenda , quod etiam Iustinianus in suis Institutionibus affirmat Ciceròque. Sed etiam nostra aetate haec superstitionis adeò viget apud Anglos , ut si vel vna literula in nomine aut cognomine aberretur , tabulis publicis nulla sit auctoritas , nullum ius. Tertium in ipsismet legibus constitutum est Saliceas vocant , quae fuerunt olim in Italia aequum : Si quis hominem innocentem absentem apud Regem accusauerit sol. L XII. cum dimidio culpabilis iudicetur : & si seruus praeter iacturam sol : vnum , id est aureum. Miraris at Mediolani si plebeium nobilis quamuis liberum dodrante satisfaciebat Inde turpius , si quis ingenuus Franco aut barbarum aut qui Salica lege viuit hominem occideret , sol : CC culpabilis iudicetur : sed si mortuum in puteum vel in aquam praecipitauerit sol : DC culpabilis iudicetur. Si Romanus homo conuiuia Regis occisus fuerit sol : CCC componatur : sed si Romanus tributaris sit XLV. sol : culpabilis sit. Rursus si quis hominem ingenuum quemlibet socium suum de quolibet crimine accusauerit , & per eius commotionem siue mendacium ille qui accusatus est fuerit occisus , si ei approbatum fuerit medietate leodis componat : ille verò qui eum occiderit secundum legem pleniter eum componat. Est autem leodes pretium damnationis , cuius dimidium ex hac lege soluebat falsus testis qui eum damnauerat : ita etiam DC coronatis licebat hominem in domo propria collectis fideiariis occidere : & si in conuiuio sufficiebat precium per conuiuas disperiri. Turpiores etiam & absurdiores sunt Ripnariae leges , adeò ut si quis sacerdotem interfecisset , licebat XII. coronatis & iuramento quod ex causa fecisset , aut non omnino fecisset se redimere : quin etiam si combussisset cum tota domo , iuramento quòd non fecisset & LXXII. aureis persolutis licebat se absolueri. Fædiore his rursus Alemanorum antiquae leges ut si quis hominem liberum occidisset nouem aureis redimeret. Apud Saxones occidere nobilem MCCCCXL. aureorum poena erat , non nobilem CXX. id est duodecima duntaxat parte. Quis ergo nostra aetate collatione habita iure merito quaeratur , sed tamen nos tantum a iusto absumus , quantum illi a nobis. Omni ergo industria leges bonas condere oportet ; easque sic ut minimè sint obnoxiae corruptioni , maxime vilium personarum & prauae consuetudinis , demum ut robore suo firmæ maneat , Fiant autem ista educatione bona , consuetudine potentia propria & vinculis praeceptorum , tum commodis ciuium. Primum igitur ad singulos dirigatur sermo : videtur autem homo ad quatuor componendus , ad huius Vitae felicitatem quae est in seipso : ad felicitatem veram quae est futuri aui & cum Diis communis , & ad commoda quaecunque quae sunt ornamenta , & societatem aliorum hominum. Nam ut vita felix esse non potest sine commodis ut omnibus placeat , nec commoda sine domesticis atque domo : ita nec diu manere domus & esse tuta sine consensu hominum , quem vocamus ciuitatem ; quinimo neque vna ciuitas nisi cum regno toto. Omnium autem difficillimum est , quod non idem sit per se atque sim liciter , velut communicatio vrbium & ciuium transmutatioque velut in Phrasiis aeternas & felices redderet ciuitates : sed non simpliciter talis est , cum maxima addat incommoda.

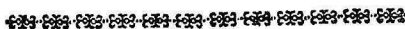
CAPVT I.

De Hominis natura & caterorum animalium, & necessitate huius doctrinae & difficultate, & quod nemo sufficienter eam tradidit.

NIMALIUM omnium natura est, vt sui generis; similibus gaudeant. Quæ verò non gaudent, ob id in vnum non coeunt, quoniam deest alimentum, aut ob naturæ ferociam quemadmodum serpentes atque leones: alia quoniam nimis timida sunt vt lepores, neque enim oportet qui socio iungi debet, ad omnia expauescere, sed constantis esse animi; quocirca audaciores cum sint caniculi gregatim magis eunt, nam multitudo etiam præter voluptatem securitatem maiorem parit. Quocirca quæ carnis non vescuntur & magna sunt, gregatim incedunt vt elephantes onagri & cerui etiam atque apri: & inter aues, anseres anates grues ciconiæ multaque alia, vt & inter pisces aloæ vocatæ: voluptas ergo & securitas causæ sunt congregationis animalium eiusdem generis: alia autem vt inuadant velut tigres & lupi. Sed homo præter has omnes causas vnam aliam habet præcipuam, quod pluribus indigere se cognoscat, non solum quia mollior & inermis & multa habeat negotia, sed quod intelligat solus quanta illi desint. Ob hæc igitur homo congregatione opus habet, vita infirma, corpus inermis, negotia multa, plurimo etiam indigens cibo & apparatu, ac sua comoda intelligens: verum vt in congregatione felicior euadit, ita omnium animalium est infelicissimus, si res malè cedat. Solius enim hominis conditio ad felicitatem atque infelicitatem amplissimè patet, & maximè in vrbibus: nam Diij omnes infelicitatis prorsus expertes sunt, animalia ratione carentia, neque felicitatem neque infelicitatem extendunt, vltra naturæ metam, nec cogitatione adaugent. Propterea extensâ facultate homo tantò inferior euadit in malè constitutâ congregatione, quantò felicior in bene. At congregatio non bene constitui potest aut constituta contineri nisi seruando bonas leges. Oportet ergo optimas leges constituere, easque perpetuò inuiolatas seruare: vt verò optimè constituantur leges, videndum est quid sit summa felicitas hominis, & vt ea pertingat ad plures: videtur autem homo connexus tribus Diis per partem sui optimam, naturæ per corpus, & hominibus aliis per conuersationem. Porro de Diis habenda ratio est, vt optimo sine

potiatur, qui est contemplatio & pietas, per quam his quæ post morem futura sunt accommodetur: natura autem & per filiorum generationem perpetuitati copuletur, vt diutissimè viuat, nam vita est per quam sumus, & vt sanus ac robustus interim degat: ad alios autem homines vt opes amicos & autoritatem habeat. Hæc igitur spectanda sunt, vt sint in pluribus aut melioribus aut vtrisque: ac verò seruanda sunt hæc legibus, lex autem nihil est nisi habeat, a quibus defendatur. Qui ergo tueri leges debet oportet vt sit armatus potestate per milites, & vt norit eas, atque sit in veneratione ob religionem. Propterea celebratur Ægyptius ille Mercurius trifariam, magnus Rex, Iariconsultus & Sacerdos. At constituere ita leges vt per mortem facta mutatione defendantur aded est arduum, vt qui rationes mathematicas & naturales ac diuinas tenuerint, ad admirationem vsque inuenias præsertim inter hos Aristotelem: in hoc argumento ridiculi omnes videantur, ac pene pueri, tantum abest vt viam assequi rectam horum potuerint. Ridentur planè Plato & reliqui, ac meritò Aristoteles contemnitur, cum nil sani dixerint. Quinimo experimento edocti sumus & in Romana & in Veneta Repub: quæ duæ certè omnium memoriâ seculorum clarissimæ extiterint, neque à Philosopho vilo ortum habuisse, nec vllius hæc in parte sapientiæ opinione insignis præcepta secutos qui eas condiderunt: quod non ad infantiam Aristotelis referri debet, sed potius ad ipsius rei difficultates, quæ tum plures tum arduæ sunt.

CAPVT II.

De principalibus difficultatibus bene constituendi Rempublicam.

CVM innumera circa hoc difficultates atque grauissimæ extent, præcipuè tamen omnium tres sunt. Prima est in ipsa re velut æqualiter contra naturam est, inæqualitas inuidiam parit, ex inuidia odium, quod contrarium est congregationi. Matrimonia indissoluta intolerabiles reddunt vxores, diuortia euertunt filios, viri audaces necessarij sunt in bello, iidem ægerimè legibus continentur: Religio continet populos, eadem fauet ignauis aduersus eos, qui subeunt pericula & labores atque huiusmodi innumera. Secunda oritur ex causa legum, nam qui legibus præsunt, illis non subiacent vnde inæquale est iugum

iugum quod Romæ apparuit in decemuiris. Tertia quoniam urbem necesse est non solum aduersus omnes intestinas seditiones munire, sed etiam externam vim atque bella: vnde ad pacem inepta multitudo ferox vt ad bellum modesta iuuentus & non exuberans. Simili ratione artifices inepti ad arma, & milites raptò viuere asueti, ad artes parum accommodati. Quamobrem Romanis bellum perpetuum fuit, vt furentem iuuentutem tererent, alios subigerent, nec vllam artem sedentariam exercebant, quales sunt textoria sutoria sed veluti fabrilem & ædificatoriam, ceteras feruis & fœminis relinquebant. Diues etiam vrbs tantò ineptior ad concordiam quantò pauperior ad bellum; & fiscus diues ambitionem in vrbe magnam efficit, priuatorum opes difficilior & tardius ad bellum exiguntur: vtrorumque opulencia intolerabilis euertit Romanos inopia vtrorumque ad bellum omnino imparata. Acerba præterea supplicia odium pariunt, remissa contemptum: occidere crudele est & ad eò scire in suos, & si minus atrox sit flagitium exules vniuersas Græciæ vrbes euertere: & Româ Tarquinus pulsus atque post Coriolanus pene, sed & Marius, demum Cæsari fors obuenerit atque Tiberio. Odiâ ciuium seditionem pariunt, vnde nihil salutare Reipub: decernitur: sic Barchina factio Carthaginem euertit, cum crudeliter in duces suos scruerent. Aequalitatem inopes volunt, potentiores dominationem: si honores sint apud tenues, non tam volunt, quàm ob necessitatem coguntur diuites spoliare: si apud potentes plebs loco multitudinis feruor habetur, inepta omnibus, odio Dominos habens & non amans aliorum bonum, vt non sit Respublica sed dominatio. Coniunctiones matrimoniorum vt robustas efficiunt ciuitatis partes & concordas, ita factiones in illis excitant, & si discordia eueniat, seditiones: at si non coniunctæ fuerint negliguntur matrimonia: & cum his etiam fœminæ a se solent.

Si inquilinos admittimus & in ciues non asciscamus, totidem hostes in ciuitate habebimus: si admittamus, corrumpent mores veteres, si non admittamus, vt lacones deficiet vrbs, & etiam multa odiosa ciues exercere cogentur. Si ritus plurimum poterunt corrumpet urbem gens auara ignaua & ambitiosa: si parum, non sufficet ad multitudinem continendam, in qua cum tota sit armorum vis ac furor, non nisi maiestate Deorum coërceri potest: vnde inditas constat obseruationes, vt licentia comprimerentur, Et senatus & reliqui magistratus in-

Tom. X.

ter illos aliquid possent saluâ eorum autoritate, quod difficillimum fuit. Accedit quòd si bene consulendum sit ciuitati, oportet sapientes & optimos præesse semper, non igitur Respublica erit sed paucorum dominatus. Sin autem omnes dominantur cum plerique in illis sint imperiti, partim prauis, necesse est vt malè Reip. consulatur, quemadmodum cum Atheniensis populus octo ex ducibus clarissimæ victoriæ eorum quas vnquam adepti fuerunt, absque causa damnauit: & ex his sex neci dedit, vnde paulopost euerfa Respub: & vrbs in seruitutem asperrimam inimicorum deuenit. Præterea si seipsam tantum tueri velit vt in Italia Lucenses, facillimum est hoc quod diues intestinam concordiam attinet, sed fieri non potest, vt in seruitutem externorum non cadat, quod durius est quàm seruire suis: si velit dominari & regnum possidere vt olim Athenienses Lacedæmonij, & nunc Veneti, tunc necesse est in perpetuo bello versari Rempub. & ob id minus valere pacis artibus; neque enim simul vtrumque ad summum euehi potest. Quin etiam accedit tertia cura alios gubernandi, cum & seipsos continere difficile sit, & hostibus repugnare, tum verè etiam his imperare; atque hæc generalia sunt omnibus Reip. generibus, tum etiam multa alia eiusmodi.

CAPVT III.

De difficultatibus constituenda Reip. per singula genera.

Sed sunt propria quædam in vnoquoque genere, & in extremis maxime euidencia, velut cum populus dominatur, neque potest plebs dominari, non enim esset plebs, sed vbi populus dominatur plebs plurimum potest, quia plures sunt, optimates autem ægrè se tuerentur. In populo ergo primum nil secretò tractari potest, quoniam si illi quibus demandata est cura, capitis & fortunarum periculo id agitur nisi comprobatum sit a multitudine, vbi res malè cedit: vnde totè in Repub. Atheniensium & Carthaginensium summo supplicio damnati sunt; contra apud Lacedæmonios & Romanos, vnde ille Punica solertia rectè præuenit consilium factioforum: ornatus enim cum ingressus esset ante nuncium acceptæ cladis interrogauit an pugnandum esset deliberarent, cumque deliberassent, omnibus quæ in

rem faciebant intellectis respondit, at pugnatum est & victi sumus, ita supplicium vitauit non tutò pugnavit. At si pat. fiant consilia, hostibus maxima ansa eripitur, & omnes vincendi pene occasiones. Quin etiam in occasiōibus optimum est illud Aldi Manutij viri Romani Σωφὸς βεβήσιος, imò Charremonis si Suidæ credendum est, imò Hoti Apollinis, vt tardè & pensitatè deliberemus, exequamur promptè & expedite statimque; cuius contrarium accidit in populi dominatione, ira & impetu res decernuntur ac equo stimularo exequuntur testudineo gressu, languentibus studiis, tum maxime quod propria vt maxime diligimus, ita communia negligimus. Tertium incommodum est, quod multitudo imperita necessaridò plures habet ignaros quàm prudentes, & malos quàm bonos, vnde necesse est, vt plura male quàm bene, & stultè quàm sapienter & improbitè quàm iustè decernantur.

Difficile est etiam homines contra sua commoda persuadere: sed si populus decernat ad vnumquemque perinet pecuniam in publicum munus dare & fratres ac filios mittere in expeditionem, vnde publica munia negliguntur, & magna cum difficultate ad finem perducuntur: Et vt bellum decernatur vix impetrari potest, nisi res cedat in vtilitatem non multitudinis solum sed etiam potentiorum. Demum multitudo ipsa ob paupertatem facile corrumpitur, pecunia persuadetur ab improbis oratoribus, impellitur a violentis ducibus, vt nihil commodi aut recti ab his sperari possit. At verò in vnius dominatione cum ea hæreditario iure & electione contingat, maxima sunt pericula & detrimenta. Si enim per stirpem successor eligatur, ex ferocibus in truculentos degeneratur, ex mansuetis in ignavos, vt sub his necesse sit Remp. euerti, vt sub Astyage per sæuitiam & Sardanapalo per contumeliam. Adde quod bono malus, sapienti stultus ignauus strenuo succedit; nec tantum est detrimenti, quod iners succedat aut malus aut stultus regnet, quantum in contrariis moribus etiam si boni sint, vt seuerus misericordii. Mutatio enim morum in Principe velut in hypomochlio magnam varietatem efficit in totà dominatione, nam similes moribus principibus amant subditi, ideòque alios eligunt. Mitto vitia aulæ, sed vbi quis certus est finis constitutus, parum est quicquid intercurrit: mille enim annis præteritis præstat ac longior est futura hora. Impar etiam est vnus homo dominationi præsertim vnus regni: splendor quoque & mollities aulæ nihil moderati admit-

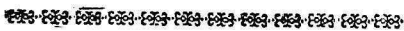
tunt, & cum diu in vna familia regnum perseuerauerit, iam non est vnus populus sed fastus regius separat principem à ciuitate, neque felix homo esse potest, qui alieno arbitrio viuunt, nos autem non vnus, sed omnium ciuium felicitatem quærimus. At si non successione sed electione fiant Reges primum est periculum de seditione atque omninò deterius est quod cum opibus ac potentia certandum sit, vt nunquam optimus eligi princeps possit, manent etiam odia factionum, versanturque in periculo ciues, ne cupiditate transferendi dominium in suos filios aut coniunctos aggrediatur aliquod graue facinus; vtrumque igitur malum. Paucorum verò dominatio suspecta est propter regni affectationem: videtur ergo optimus vt ex pluribus vnus atque pauci per breue tempus dominantur.

CAPVT IV.

*De causis erroris antiquorum in hos
& principis quæ assumere
oportet.*

Hallucinati ergo sunt antiqui in hoc, quod sperarunt posse constitui Rempub. tutam aduersus vtrumque incommodum scilicet internum atque externum, cùmque quærent quod in rerum natura non esset, ob id ridiculi euasere: nec quisquam dignatus est eorum vt præceptis, sed fors quæ plurimum potest ostendit duos modos esse Reip: perfectæ quod ad genus attingit, qui ambo post Aristotelem flourerunt. Nam et si Aristotelis tempore vt Liuius testatur, Romani potentes essent, non tamen tunc maiore in estimatione erant quàm Lacedæmonij, multò verò minus quàm Carthaginienses: Veterorum autem origo multò post Aristotelem fuit, quocirca de his Aristoteles quicquam decernere non potuit. Indicio est Aristotelem meminisse non semel Carthagenensium Reipub: non ita Romanæ quanquam nec illos ignorauerit vt aliàs adnotauimus. Ergo populus nullus aut Rex pacis & belli artibus præcellere potest, & ad securitatem vsque muniri, sed duobus tantum modis id contingere potest, aut vt a bello situ tuti sint, aut bello superiores continuis inuasionibus inimicorum urbem in pace relinquunt; velut Romani qui tantum anno vno Iani clauserunt templum libertatis tempore, quæ tamen plus quadringentis sexaginta annis

annis perdurauit. Ita furorem ciuium in capita hostium perpetuò vertebant, eligebantque inquietiores, sic nunc Ottomanorum stirps: itaque vbi de fuit hostis Romanis, statim Romanus esse cœpit, quæ ratio necessària est in huiusmodi constitutione. Veneris verò studium primum pacis, in eoque plurimum præstant bello se tutos situ reddunt: nam neque in montibus ob inopiam neque in paludibus ob clementorum corruptionem, nec in lacu cum neque classe nec terrestri exercitu valere possunt, sed vnum eorum refugium in maritimo fini est; vbi trirèmes exire possunt ex angusto in latum, ingredi eis nolentibus ob canalis angustiam non queunt. Quod si quis circumdare sinum & annonam intercipere aggrediatur, cogetur spacium centum millium passuum munire, quod neque moram patitur & exercitum immensum exigit.

CAPVT V.

De his quæ præsupponere oportet ante omnia.

EX his igitur manifestum est diuturnam Rempub: oportere esse in tuto loco qualem diximus non alio, aut curam habere rei bellicæ perpetuo, velut Sparta Athenæ Roma. Cum enim ad pacem non satis essent instructi, necesse erat vt perpetuis bellis destinerentur, aliter semetipsos excessissent, vnde neque fortuna neque stultitia id euenit, vt bellum continuatum gererent: Et quæ pulcherrima existimari possent Isocratis oratio de pace, ridicula erit & inutilis Atheniensis populo; neque enim omnia bona omnibus bona sunt, quin deteriora malis. Omnino tamen & interim misera est conditio talium vrbium, in quibus malum malo propellere necesse est, etiamsi victores sint: nec vilo modo communi vtilitati consultum est, cum in perpetuo bello aut vinci necesse est, aut vtilitatem & laudem ad paucos redundare necesse est, calamitatem ad multos. Neque est eiusmodi conditio bellica, vt ad multos tanta gloria possit peruenire, vt felices se existimare possint: nam ego solùm vnus Camillum beatum fuisse iudico ex tota Romanorum gente, non Papyrium nec Fabritium multò minus Scipionem aut Cæsarem, quoniam sæpius & semper victa toties cum summo magistratu iusto bello & tenuibus initiis victor obiit vltima senectute cum multis filiis: non ergo ars bellica tam probanda quàm necessària, vt magis probem eos qui pacis studiis incumbunt: siu fretum potentia se tueri diuinitus possunt.

Tem. X.

sunt. At non eadem est ratio in Principibus quæ in Repub. simillimus tamen huic est Ferrariæ regulus. Belli autem perpetui summi Reges maxime Othomanus orientis Princeps & Persarum Rex.

Secunda ratio est vt optimè constituentur leges: Tertia vt sint qui eas exequantur: Quarta vt leges ipsæ perpetuò mancant, quorum causa Romæ peculiaris Magistratus creatus est censorum. Quinta vt suis temporibus non violatæ transmutari possint & corrigi: fieri enim non potest vt opportune eisdem legibus vtamur ad incrementa Reip. paranda & post Rempub. auctam. Neque eadem leges congerunt in paucitate ciuium & multitudine, victis & victoribus, in bello & in pace; quod si liberum sit commutare, erit etiam liberum aliquando peruertere. Et vt breuiter dicam vt alia est ratio viuendi sanorum ægrorum atque conualescentium: ita Reip. pro temporum conditione. Sexta est vt omnia rationibus occultis consent, nam sic plebem latebunt, cuius impetu eueri solet Respub. per malos tribunos vt vel frequentius apud Romanos; vnde sapientes Sacerdotes Persarum in arcanis diuina habebant. Præstat autem plurimum ad Reip: salutem vt summa potestas apud senes sit: ipsi enim non solùm sunt sapientissimi sed etiam carent temeritate & audacia, quibus Respub. euertuntur, seditiones excitantur, factiones creantur, Iuuentus etiam assueta senum consiliis parere prudentior euadit & continentior, vnde etiam à iuuenibus vinum arcere debemus, atque eò magis à pueris, maxime autem à toto scæmineo sexu. Decet autem imbellem turbam diligentissimè instituere, quàm in parte vt omnes mortales Lacedæmonij excessere, ita etiam Remp. suam plusquam sexcentis annis abque seditione habuerunt. Vltimum omnium est scire quid possis: vt enim medicus qui morbum insanabilem curare nititur ægrum celeriter occidit, præter id quod nihil inuat, ita qui Resp. sperat perpetuas facere, nec quantum superesse possunt, seruat, sed difficultatibus pluri-

bus eas inuoluit. Quapropter de hoc primum sermo habendus est.

CAPVT VI.

Quantum Respub. aut regnum superesse possint.

ET spacia quidem temporum Reip. Eridicula scripsit Plato, dum vult sapientissimus videri, & Aristoteles tyrannidum tempora nimis contraxit, adeò vt longissimam dixerit fuisse Orthogoræ & filiorum in Sicyonios centum annorum. Sed non planum est hoc determinare etiam ob multiplicem varietatem significati huius nominis superstites, namque contingit Kemp. superesse cum populo & mœnibus, statum tamen mutare non admittit dominatione velut Romanis post exactos Reges cum ad consules deuenerunt, ac rursus cum ex his ad Imperatores. In quibusdam amissa est dominatio & in seruitutem transiere vt Lacedæmonij & Athenæ & Hetrusci, non tamen passæ sunt aliquid indignum. In quibusdam facta est mutatio cum seruitute sed non durauit, vt Athenæ sub Lacedæmoniis tempore triginta tyrannorum: in quibusdam excisi ciues omnes, mansere mœnia vt Ægæfani sub Agathocle: in aliis euersa mœnia, ciues diuenditi vt Thebani ab Alexandro Magno, Platheenses a Lacedæmoniis. In aliis mutata dominatio & extincta nobilitas vt Spartæ a Nabide, & Syracusis ab Agathocle: in aliis mansere mœnia & pars imbellis vt Enteltani à Campanis per dolum, in Capuanis non nisi pauci ex plebe & Rhegium à Dionysio. Sed quibusdam vrbs euersa est & populus mansit aliò translatus: vt Carthaginenses sub Africano, Mediolanenses sub Frederico Barbarosa cognomento, vnde etiam cum vtraque sit restituta, verum diuersâ ratione, Mediolanum breui & a ciuibus, Carthago facta Romanorum colonia annis viginti tribus ferme, post dubitari potest an mansisse dicantur: Et de Carthagine dubium non est, quin solum nomen sit restitutum, at Mediolanum cum dirutum sit, licet rursus restitutum manifestè dici non potest, quandoquidem fide, ac misericordia victoris ciues solum superfuerint Neque ergo Roma nec aliarum vrbiū vlla dicitur mansisse, vt nec Lucentium vrbs nec Genua nec Florentia etiam vsque ad amissam libertatem. An ergo præter naturæ leges inundationum terræmotuum ac similibus sit aliquod singulis dominationibus præfinitum tempus dubitatione dignum est. Sed de his in libris de arcanis Æternitatis & de Fato cum actum sit, reliquum est vt hanc rationem quasi ex pluribus compositam etiam ad fortunam quoquomodo pertine.

re arbitremur, vel nondum firmatis legibus, vel potentia alicuius Regis felicitis velut Alexandri Magni, qui Tyrios euertit etiam Romanos & Charthaginienses eadem fortunâ subuersuras si vita superfuisset: nam quæ præparauerat moriensque reliquit ostendunt non suffectorum illi reliquum orbem etiam si in vnum conspirasset. Cum ergo naturæ calamitates incertæ sint longum verò tempus quodcumque bene institutæ ciuitatis nullam metam præsumere licet, cum tam fortuitum sit illud quàm etiam hoc ipsum.

CAPVT VII.

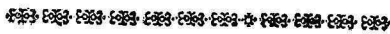
De Origine Politica, legum, & vndecim earum generibus.

VM homines pauci erant sub maiorum autoritate regebantur, nec vllis legibus opus erat, quia qui imperabant è suis erant, & qui parebant ab illis educari nos alibi refugium erat. Cum autem multitudo creuit necesse fuit plures esse pauperes quàm diuites, tum quia alij natura imbecilliores erant alij morbo, alij ob sexum, alij ob ætatem ab initio derelicti, alij ob ignauiam alij ob imperitiam, quidam quod a nullis iuuarentur. Quamobrem ob discrimen conditionis & improbitatem; homo enim cum affectus habeat intemperie omniū animalium, iræ, auaritiæ, libidinis, gulæ, inconstantie superbiz, tum omnibus deterior est quod longius prospicit & pericula & voluptates, & quod ratione & fallacia ultra vires vitur. Imminebat alteri ab altero periculum, & cum iam vna familia ad plures non sufficeret, & plures iungi legibus sine non possent, politica orta est. Cum verò iungi deberent pauperes diuitibus, tum quòd ex ipsæ familiis essent, tum quòd vtrique alterius opera indigerent, commodum etiam ex legibus vtrisque parari oportuit: leges igitur & communes & commoda omnibus fuerunt necessaria, qui feliciter viuere concupierunt. Oportuit igitur leges & primum eorum qui præesse ipsis & hominibus deberent: secundum qui seipsas seruarent, alios enim oportuit esse, qui leges exequerentur, & qui eas in suo statu seruarent, ne qui exequerentur eas in suum commodum vertent: Tertium laboris quoniam sine eo nec terra coli nec artes exerceri poterat: Quartum fructus laboris, vt liceret inter se commutare, mutuari, emere, quas ciuiles, vocamus. Quintum criminum apertorum velut latrocinij cædis iniuriarum.

Sextum occultorum, proditiōis doli veneni adulteriorum & huiusmodi: septimum bellicæ rei ad externam vim arcedandam. Octauum institutionis puerilis, tales enim sunt viri: nonum muliebri sexus, his enim dimidium quarumcumque vrbiū

urbium occupatur. Decimum pietatis, tum quod plurimum faciat ad populos continendos, tum quod hoc ipsum Diis ipsis ex merito debemus. Vltimum ad ornamenta urbis ac motum pertinent, sine quibus nec speciose viuere nec commodè possumus. Ergo tot fuere necessaria hominibus, ut ciuitas constitueretur. Nihil autem refert an scriptæ an non ab initio fuerint, neque mihi de numeri necessitate vel de natura hominis verba facere necessarium existimaui: quæ enim per se nota sunt omnibus aut pluribus et si speciosa sint à me repetenda non sunt. Illud potius quænam fuerit prima lex omnium? deinde quando & ubi lata? nam non scripta fuisse conuenit, cum lege homines conueniunt: inuentio necessariorum à conuentione hominum originem habuit, scriptura post necessariorum inuentionem. Plerique etiam populi apud Indos scribendi artem non nouerant nostris temporibus, nec Germani multò ante, cum tamen apud eosdem perfectæ pene omnes artes essent. Primum igitur disuncti sunt homines per familias tum dissidiis inter agnatos, tum multitudinem quam locus non capiebat, tum etiam ob commodum agrorum, & natura locorum id exposcebat, seu flumen seu lacus seu mons interponeretur, necesse erat ut diuiderentur, cum etiam nunc diuisi ut aueant .....

CAPVT VIII.

De Tyrannide & Tyrannicidie.

Tyrannus autem vnus est aut plures, & si plures aut cum potestate publica aut sine ea, quos priuatos homines dicere solemus. Sunt autem trium generum singulæ differentia, cruenti iniuriosi & fures: cruenti pessimi sunt, & stirpes enecant, & tormenta adhibent; iniuriosi non dico qui honores auferunt; tam turpe enim est quæri ob hoc solum, quàm tyrannicum occupare aliena; sed de his non est sermo iniuriosi dico, qui per vim uxores alienas sorores filios palam corrumpunt, nam occultè id patrare libidinosi est & flagitiosi viri non tyranni, præsertim si ab omni vi abstineat; & etiam in hoc genere sunt qui verberant & contumeliis afficiunt. Spoliatores autem furcsque qui saluis corporibus & honore opibus inhiant. Atque horum duplex genus; quidam enim solum opulentos spoliant, quidam pauperes tantum vs; plerique nostræ ætate principes, alij virosque. Rursus Tyrannorum Principum hi quidem soli sunt facinorosi, plerique suos tyrannidem exercere permittunt, ipsi autem non exercent, ut sint in vniuersum differentia quatuordecim.

At qui sine auctoritate publica sunt non possunt dici tyranni, nam si leges rite se

habeant seruenturque, exercere tyrannidem non possunt, quandoquidem nemo repente fit turpissimus. Leges autem non solum prohibent sed puniunt & efficiunt, ut omnino non possint exercere tyrannidem, neque vinculis mutilatione membrorum cæcitate, bonaque auferendo. Si vero Magistratus non puniant non iam priuati tyranni sunt, odiosoque digni, quos amor proprii commodi stimulat: sed ipsi iniusti magistratus, omni supplicio digni tyrannique. Ob id non malè fecisse videtur Pausanias Philippum occidendo, cum iniuriam ab Attalo eius sororio accepisset: & si causa non fuisset pecuniaria Lampugnani Sfortiam, cum iniuriam ab aristite Miramundi. Ita que qui vlciscuntur iniurias in iniustis iudiciis merito id facere videntur, nisi res pecuniaria sit. Quod si factum iniustum sit, sed iudex vlcisci non potest quoniam testes defunt, tunc vlcisci licet vel ad singulare certamen prouocando, vel quaque alia via: iustum enim est & bonum tyrannum occidere. Sed cum Tyrannus sit qui legibus non vitur & iniusta admittit, iniustum est autem quod præter leges: quid si Tyrannus tyrannicas leges à se promulgas vel aliis ante ipsum seruet, numquid Tyrannus dici debet: imò vel hanc questionem sui cognato Pericli adolescentulus Alcibiades. At quis dubitat leges à Tyranno conditas non esse leges? quales erant Longobardorum & Salicæ: tum quia tyrannus iniuste regnat non igitur condere leges potest, neque iniustum natura humana voluntate vel consensu villo iustum fieri potest. Leges ergo sunt, quales Dei pietas & Philosophia optima verique sapientes suadent, fiuntque consensu omnium vel optimorum ex his ad quos pertinent. Omnes enim homines ab vno Parente vnique perimus: hoc enim demonstratum est in supernaturalibus, omnésque ciues sumus mundi & terræ huius inquilini. Iam vero quales esse debeant docuimus atque nunc docturi sumus: dictum verò satis est de priuatis hominibus, dicimus autem de vno Tyranno.

Ergo velut corpora sana omnibus præferuntur, laudatur sanitas, vbique tamen homines vagantur morbofi, & sanitas cogitatione potius quàm re constat, ita & tyrannide res est quæ vbique viget, laudatur iustitia & negligitur, incolit illa cœlum, hæc grassatur in terris, ut Satyricus dicebat; itaque de tyrannide sermo habendus est. Quicumque sæuissimus est solisque tyrannidem exercet, tyrannus non est vt Septimius Seuerus ac Nero, quanquam de hoc ob inuidiam nonnulli dubitent, nam qui in omnes sæuit non in bonos sæuit, neque enim consistere posset: cum ergo sæuiat in malos solum tyrannus esse non potest; excindat stirpes, spoliat homines, in corpora libidinem exerceat, tyrannus non est sed Rex aut quædam diuina vitio. Quamobrem de huiusmodi Principibus

qui tamen rarissimi sunt sermo habendus non est: at qui ditant suos alienis opibus & cum illis iniuste se gerunt aut sinunt, tyranni sunt. Duplex ergo genus, horum vnumquodque quadrifariam diuiditur: aut enim seniunt in corpora aut iniuria afficiunt aut spoliant plebem, & vectigalia grauissima imponunt, aut potentes.

Ex his octo modis soli Principes qui ab opulentis sumunt, tyranni non sunt, quoniam tyrannus summum malum est, hoc autem non est summum malum, quare neque tyrannus. Si autem magistratus id efficiat, tyrannus est, nam in infinitum hoc procedit, & maior iniuria est. Si vero Princeps iniuriã quemque afficiat cum supra leges ciuiles sit & infra naturales, non tyrannus est sed tyrannicus Rex. Sunt igitur tyrannorum genera octo: primum cum Rex iniuste stirpes excindit, secundum cum plebem vectigalibus exhaurit: æqualia enim sunt quomodocunque stirpem excindas, forsitan inhumanius fame, certe ditius & constantis magis scuitia. Reliqua sex genera sic se habent. Si Magistratus aut priuata persona occidatur iniuste, iniuriã afficiat, sine causa spoliet plebem aut etiam opulentum reclamante illo qui afficitur, si magistratus non viciscitur sciente Principe, tam magistratus quam Princeps fit tyrannus. Ob hæc hi modi ad sex deducuntur, nam seu plebem seu opulentum spoliet priuatus aut magistratus inultumque sit, vnus tantum sit modus, licet vt dixi deterior sit spoliare plebeum opulento. Erunt igitur in vniuersum octo modi tyrannorum; quinque quidem Principis, tres Magistratum de quibus nunc dicemus.

Quatuor igitur maxime scitu necessaria sunt: Primum an liceat occidisse tyrannum & cuique? Secundum an liceat omnem tyranni stirpem omnemque descendentem à tyranno excindere? Tertium an liceat debeatue familiaris & coniunctus tyranno facere? Demum an liceat, debeatque quisque quavis via veneno tyrannum omnemque prolem illius extinguere? Ergo tyrannos non licet occidere eos, qui leges in melius commutarunt seruãntque eas; nam etsi bonæ non sint bonum tamen animum ostenderunt. Maximum autem illorum crimen est permittere, imò magis quam imperare: qui enim præcipit, vt malè agant sibi indulget & ob id minus iniustus est, qui autem aliis permittit iniustitiam amare videtur. Qui ergo leges violat, deteriorẽque facit, is planè iniustus est. Sed neque statim tyrannum occidere fas est: forsitan enim deceptus hæc admittit; ergo debent ciues boni illum admonere ac cogere vt bene agat; ministrõsque tyrannidis auferat. Quod si tutum non sit clam scriptis sine nomine certiore reddere ac minus publicè quam fieri potest: nam aperte id agere est tyrannicum, & tyrannide tyrannidem coarguere velle. Sed si ita factur authorẽque quærat edictis propositis

iam tunc pro tyranno habetur. Non ergo tyrannus dici potest nisi tyrannidem alios exercere permittat, admonitõsque non illos puniat sed potius, eos qui monuerunt punire quærat: aut si leges deteriores faciat, easque contra pauperes & impotentes, aut ad stirpes hominum perdendas, vel si leges bonas non seruet in his duobus casibus, nam non leui de causa priuatus in principem insurgere debet, sed neque quavis causa leui, etiam sine spe auxilij legis in magistratum.

At licere priuatis tyrannos occidere pluribus rationibus exemplisque comprobare licet: nam Harmodio & Aristogitoni Athenienses quod Hyppiam Pistrati filium tyrannum interfecissent statuas in foro posuerunt, inde tyrannicidibus præmia in posterum proposita. Adrianus quidam Vtica præfectus, cum ciues Romanos sordidè vexasset, viuis ab illis exustus est, nec Roma de his qui illum exusserunt quæstio habita. Canon à Bellisario exercitui quem in vrbe reliquerat præfectus exercitum penuria anonæ ob auaritiã vexauit, illi seditione mota cum eum intermisset, Bellisario reuerso ac causam recognoscente liberati sunt. Sic Alexandrinus populus cum Georgium Episcopum suum combussissent viuum ac pedibus tractum, quod grauior onerum imponendorum auctor fuisset Constantio Principi; vnde causa cognita à Iuliano liberatus est. Populus quoque Rauennas Ioannem Lenugium cum coniuge ac magistratibus libidine & auaritia grassantem interemit impunè sub Phoca Imperatore. Veneri iustissima gens etsi non iusta Horleum eorum Ducem occiderunt, Gallam quoque & Dominicum Monegareum illius in dignitate successores cæcos factos in exilium miserunt, nec auctoribus hoc crimini fuit: sic etiam Petrum Candianum illorum Ducem cum vxore & filiis palatio aed. D. Marci trecentis que domibus ob tyrannidem dum nimis properant incenderunt, quod etiam his qui id egerant impunè fuit. Quod etiam ratione ipsa demonstratur, nam si qui priuatus est exercendo tyrannidem morte dignus est, quãto magis qui in magistratu aut principali potestate positus est: & turfus si qui morte dignus est, à superiore ac potentiore puniri non potest, cur non à quouis ad liberandum enim Rempub. omnes accurere debent. Appium Claudium aliõsque complices tyrannidis Romanus populus occidit, alios in exilium egerunt.

At periculosum est, hoc tertium est caput: quodnam periculum est maius quàm inultum perire & insontem: hic si peribis vltionem iam vides, at mors proposita est crudelis, nemo qui mori velit, cogitur mortem acerbam subire. Memento immortales esse animos, nullam esse deterio-rem conditionem quam viuentium, cur velis viuere parum vt perpetuò moriaris: vnã fugere mortem vt mille experiaris: quod si percas fama perpetua vigebit, si iuperfis

superfis quanta bona adeptus es? securitatē tibi & patriæ libertatem gloriam perennem. Quæ iucundior mors, quæ minus grauis quam pugnantem pro dignitate virtute salute patriæ libertate contra crudelissimum Tyrannum occumbere? Tyrannum certē necesse est occidere aut fugere. Qui tyrannum occidere conatur, etiam si euadat ex dimidio occidit & plus quam ex dimidio, nam etsi euadat, in perpetuo meru viuet. Porfenna Rex liberauit Romam, cum vidisset alium pro se ex purpuratis occisum, quid faciet tyrannus cum non ab hoste alienum sed à duo se peti viderit. Quæ vita Alexandri Pheræi qui ab vxore & omnibus timebat: quæ Dionysij maioris qui nec tonsori imò nec filiabus iugulum vt tenderetur credere audebat, sed putaminibus nucum exustis pilos vtebat: verum quid Commodò turpius, qui sibi detondebat barbam, ex Imperatore orbis tonsor factus: & Aristippus Argiuorum tyrannus, qui scalis mobilibus in cubiculum ascendebar. Quæ mors potest esse grauior hęc vitā? sed fortem esse oportet, qui hoc minus aggrediatur: multi imò fere omnes complices sibi asciscunt vt non occidere tyrannum, sed occupare tyrannidem velle videantur; sic detetæ infinitæ coniurationes multique pro vno periere. Quid profuit etiam post eadem sexaginta viros Senatorij ordinis omnes plerisque Consulares aut prætorios in illum coniurasse cum omnes interierint? Quid interfectoribus C. Calligulæ, quid Neronis Domitiani Commodi, omnes nihilominus occisi sunt: & tam multi sub Pisoniana Neronis coniuratione infecto negotio frustra perierunt, quorum singuli si tentassent forsan vno aut altero illum sustulissent, certē ante dimidium illorum concidisset Nerò, sed Nero tyrannus non fuit, verum vltor plebis ac tyrannicida. Sic nostra ætate Alexandrum Florentiæ Principem vnus Laurentius occidit, quamuis in ipso facto sibi famulum asciverit. Et euasit Bonifacius quoque Vicecomes, Franciscum Sfortiam vulnerauit, & occidisset nisi equa præcurtisset paululum, & ipse euasit. Sed tamen neque Alexander Tyrannus sed Oligarchiæ tyrānicę vindex egregius: Sfortia tyrānicus Princeps non tyrannus, vterque ea nece indignus. Vt etiā Pharnesius hic à multis occisus & hi euaserunt: sed parum melior vita quam mors in perpetuo pauore viuentibus. Itaque solum esse decet & constanti animo qui talia aggreditur, cum enim multos huiusmodi viros esse intelliget tyrannus, qui sibi filiis sprete viuendi cupiditate aut tyrannide deponet aut breui interibit.

Igitur Tyrannis quæ sit & quibus euetatur modis iam intelligitur, vnde pater Aristotelem in vtroque peccasse (8. Polit. c. II.) Dum enim scire videri studet & arguere docet fouere tyrannidem, quo nihil deterius. Sæpius enim docui deterius esse aliquid suadere aut munire quam exercere. Nam qui exercet non sponte malus est, sed

cupiditatibus paret, qui suadet aut adimat plurimos pro vno instruit & consilio peccat: quod verò quid sit tyrannus non intellexerit clarum est. Eos enim non esse tyrannos putat, qui consensu ciuium imperant, at id falsum est: illi enim tyranni maximè sunt, qui portioni potentiorum imperant aut deteriorum, vt Sylla apud Romanos, & Marius quorum nescias vter fuit crudelior aut peior. Sed & in hoc errat, quod tyrannum cuncta sui causa facere putat, cum is nusquam tyrannus sit, sed qui multorum ac præcipuè potentiorum. Porro qui plebi fauet multis modis rectè facit: primum quod legem naturæ Deique sequitur miseris succurrendo, deinde quod tenuiores vtiles reddit & à potentium vi ac periculo se vindicat, eoque longè tractabiliores reddit: Præterea populum magis æquat, vt nec seditionibus aut iniuriis sit obnoxius; videtur & Deo rem gratam facere. Verum vt dixi hęc vel ab initio constituenda vel sensim ad id deducenda sæpius tentando, sæpius omittendo, vt discant nouis legibus asuescere.

Sed redeo ad quæ sita, id scilicet an liceat excindere omnem tyranni stirpem id verò si tyrannus sit exactè non solum licere sed debere fieri haud dubium est, nam ex huiusmodi viris nihil boni sperari potest, id etiam multis factæ paginæ exemplis docetur. Præterea non est sinendum vt qui stirpes innocentum è mundo hoc sustulit, vt sua relinquatur: at si in hoc non deliquerit solus tyrannus puniendus est. Qui verò ex stirpe illius sunt, opibus sunt spoliandi triplici emolumento Reip. tum ne insurgant in vindices libertatis, tum vt exemplo sint aliis vt velint occupare tyrannidem posteris non profuturam: tum vt priuati opibus alios induant mores, & purgata labe per plures stirpes ac descendendum ordines alios induant mores. Verum in his qui stirpes excinderunt Plutarchus exempla addidit filiarum virginum, quas laqueo strangularunt Tyrannocti. Ego verò humanius agendum censerem etiam in re pessima mares siquidem castrando, fœminas in Virginem Deo sacrarum numero collocando. Quodd verò quisquam etiam frater vel pater vel beneficio affectus maximo id agere debeat nemini dubium est: ob Reipublicæ commodum sic enim agendo necesse erit, vt omnes à tyrannide caueant, cum nouerint nullo modo eam retineri posse. Quia imò & ea de causa omnes non solum tyrannidis fautores, sed etiam si nihil nocuerint aliis modò his confusus sit tyrannus perdere oportet, vt quauis ratione nihil illis tutum relinquatur. Similiter etiam veneno tentanda est vltio, quoniam videmus naturam animalia quæ neque morsu nec velocitate pedum nec elemento vt pisces nec alis vt aues muniuit velut serpentes veneno armasse. Præterea quorsum, tot herbas genuisse venenatas? & leporem marinum

rinum & metallica multa non nisi vt ignes à potestioribus tuerentur; namque non nisi iustissimis ex causis talibus vti licet; hæ sunt cum stirpem excidunt, stirps enim immortalis res est, immortalis bonum auferre iniuriam inferre infinitam est, infinita iniuria omni vltione ac sæuitia digna est. Propterea tyrannus qui hoc bono immortalis alicquem iniuste priuat, non solum ab eo quem tanto dono priuat meretur quouis modo è vita cum suis auferri; sed & ob improbitatem, & metum ne in alios talia committat appeti à quocunque dignè meretur.

Quod si obiticias vel beneficia recepta vel fidem datam, dicimus fidem nullam huic posse præstari, quoniam impius est & ad perniciem omnium natus, & etiam quia fides illa vi extorta est: quandoquidem in iusto & aded parenti viro, quis audeat negare se fidem & datum & præstiturum. Porro quod ad beneficia attinet liberat eum salus primùm Reipub. quæ sita & omnium bonorum quæuis re alia potior (neque alterius rei vt diuitiarum aut potentia commodi causa id facere licet: velut Pherei Alexandri vxor Thebe Lycophronque frater eius & Thisiphon, qui cum tyrannidem postea occuparint, duplici scelere & parricidij & tyrannidis se obstrinxere) tum periculum vitæ ingens & cruciatus & ipsa rei magnitudo hominem ab ingrati labe vindicant. At verò malè fecerunt qui declamationibus rem in dubium verterunt, an occiso filio tyranni, cuius interitu ob dolorem tyrannus perierit tyranni interfector dici debeat & præmia consequi: namque duplicata haud dubio modo Reipublicæ conditio patiat. Qui tamen è suis intimis fuerit si præmia acceperit ob præmium fecisse videbitur, quare qui cum hoc fecerit proditor sit & non tyrannicida palam est si sapiat præmia non accepturum. Debet tamen status, ne homines existiment nefarium esse à domestico interficere tyrannum, quandoquidem cæteris interfectoribus præposita præmia viderint non autem domesticis; porro an filio occidere parentem hæc causa liceat indiscussum relinquo, cum vtrumque in malum exemplum verti possit; cæterum fratrem occidisse hæc causa quantum Diis placuerit Timoleontis casus ostendit, qui cum fratrem Corinthij tyrannidi aspirantem occidisset; modicis copiis tot bella peregit inuictus, & ad vltimam vsque senectutem summa non solida cum laude sed felicitate Syracusis maximo in honore quamquam cæcus prius factus obiit.

Si verò vi illum ob nimiam custodiam & animorum mollitiem aggredi non licet, est secūsus modus quo Romani quod vicini aded potentibus carerent, vt ea via liberare se sperare nõ possēt per sparsos libellos illum aggrediendi & apud populum infamandi animosque aduersus illum erigendi. Quin etiam præ dolore aliqui sibi mortem consciuere. Archilocum referunt occidisse

se sic Lycambem socerum, quod filiam pactam ei denegasset: vnde illud.

Archilocum proprio rabies armanis Iambo.

Nota est historia huius sed alia fertur de Dante Aligero Poëta Italonam cum Branchadoriam in inferno qui adhuc inter viuos erat, inuenisse scripsisset, illiusque crimina detexisset; ferunt enim tres vxoris fratres veneno occidisse, vt Montorij arce potiretur, tum verò id subiecissent non viuere iam Branchadoricam, sed cacodæmonem illius corpus hic ducere: ipse vero Dantes aliquando Genuæ in maris littore cum esset aduenit Branchadoria ei ignotus rogatque an qui esset agnosceret? Dante dicente se ignorare, tum ille inquit Branchadoria sum, quem inuenisse in inferno mentitus es, eoque dicto statim ex alto littore præcipitatur Dantem in mare, sed cum ibi portus esset, & in eo multæ naues seruatus est quamuis aegrè abiit Dantes & carmina in illum scripsit vt ferunt aded acerba vt eum ad laqueum ad egerint. Tametsi hæc rara sint; nihilominus illud satis perspicuum est, & in frequenti obseruatione his libellis aded infamari tyrannos, vt non facillè quod pedem retrahant norint, eaque causa à populis pellantur. Sic multi damnatione à populis priuari sunt, nam difficillimum est imò prorsus impossibile tyrannum plures habere satellites quàm ciues; cum ergo plebem habuerit inimicum regnare non potest.

At dices si Deus regnare illos permittit, si leges malas promulgari, cur licere debet populo aut priuato eas euertere, contra tyrannum insurgere? Dicimus tyrannos & malas leges esse velut morbos ciuium propter flagitia illis euenientes. Dupliciter igitur licebit depellere, vel quoniam ille de sceleribus eos castigauit, vel quia vindex dnm animam suam pro populo exponit hinc pœnas pro populo ipso: idè prodigi suæ vitæ populum liberant à pœna cui ob flagitia & iniustitiam debentur. Sic Seeuola Cocles duo Decij Martius pro Romanis sponte occumbere voluerunt, quamuis aliqui euaserint: Themistocles pro Græciæ salute, multi è nostris Diuis pro Religione. Duo illi pro Lacedæmonis totidem pro Carthaginensibus: nihil perpetuum apud mortales præterquam successio tam in morte quàm etiam generatione. Ergo Deo licet permittere quod nobis perdere licet. Ille permittit tot venena muscas culices totque alia fœda, nos non vetat consulere commodis nostris, euellere noxias plantas, purgare agros ab herbis quæ triticum suffocant.

CAPVT IX.

De Reipublica difficultatibus.

Verum maximæ in Reipublica difficultates sunt quas omnes cum præsentibus sint, & grauissimæ, velut Aristoteles & Cicero prætermisere: de leuibus & vulgatis plurima verba facientes. Illud nempe durum videtur atque arduum quod si Rex est aut magistratus necesse est optimates & proceres illis familiares esse quomodo ergo cum tanta familiaritate præponimus pauperem opulento, rudem gratioso, incognitum amico, improbum probò, stultum sapienti, inutilem Reipublicæ vtili, inopem omnium potenti & agnatis cognatisq; formidabili? Similiter dicit miles cum contenderit, qua ratione segni huic homini quicquam adiudicabis, cum toties ego fortiter pro te pro Rebus. vitam obtulero aut igitur concede mihi quod rogo, aut ille in pericula eat. Hic segni & per mille captiones & forsas quia opulentior gratiosus iudicibus negocium mihi facessit. Quæ spes potest esse ad incitandum ciues ad bellum si nihil prodest quotidie sanguinem effundere morti se obijcere? inertissimus quisquam cum benemerito non solum confertur sed etiam anteponitur? Ergo in eiusmodi dicer, qui miles non est habuit tamen patrem aut filium aut fratrem qui in bello obierit, quid tu clamaturate cure cum filius meus fraterve morti se pro reipublica obiecerit: sin autem viuuit & in expeditione est obijcies quod ille deses resistet domi ad litigandum cum suis necessariis in castris pernoctet. At si domi sit illum adducito. Si ager est habes quo magis obijcias, inde vxorem filios seu defuncti seu ægri adduces ad iudicem: at si non ex classe aliqua sit, sed ob paupertatem immunis: hoc habes quod non doles: non posse pro Reipub. esse id hac lite querere maxime, vt per illum liceat. At si potes, nec exhibet militem iam hoc est de munere Reipub. vt si quid iuris omnino miles obtineat, si nullum prorsus ad fiscum deuoluatur id de quo certatur. At verò contra gratiosos iudicium ad ignotum iudicem vt dixi deferatur interim turpe sit cum impotenti vel non gratioso litigare. ....

CAPVT X.

De Reipub. Conseruatione.

Lex sit vt nullum oppidum aut vrbs, munitaue arx reddatur, sub pœna captiuis proponenti atque infamiz omnibus descendentibus patri etiam ac fratribus si comprobantur aut ob id damnatum tueri

voluerint. Et quoniam fraus huic legi fieri solet, aut prius proponendo de legis solutione aut toto consilio quasi vno proponente: id etiam magis nefarium & vltimo supplicio tormentoque dignum: tanquam circumuenta lege, non solum violata: atque ea lex si fuisset Bononia adhuc esset in Anglorum manibus & videret Edoardus rex, & regnum non fuisset euersum, Veneri etiam quanquam sapientissimi in hoc genere quod legem non haberent exactam sapius peccauere. Liceat tamen commutare sic vt nec de numero locorum nec gentium subditarum quicquam depereat tametsi nec reditus nec ager tantus sit. Romani nunquam quicquam redderunt nisi post adeptum imperium: sed & tunc neglecta hac ratione dum Tyridati Armenia, dum Adrianus multas concessit prouincias euersum est magis hac ratione imperium, quam luxu, quam intestinis seditionibus, quam præliis aduersus, quotquot fuerunt. Hoc est exitiale venenū omni dominationi, quo Gallia toties è florentissima facta est serua, & decore omni regnum spoliatum. Pudet dicere si quis obijciat vel de dote danda vel diuisione fratrum. At quis non cogitet statim eum qui talia suadet accepisse ab hoste grandem pecuniam. At si lex sit huiusmodi inuiolabilis, quid ager hostis ne tentabit quidem corrumpere animos satrapum & consiliatorum verum dices quod necessitas ingruat? debemus ne totum regnum amittere, aut etiam secum libertatem vt aliena mordici per vim retineamus? Norint omnes qui hæc proponunt corruptos pecunia aliena esse. Primum quidem non sunt occupanda quæ retinere non possit Respub. consular secum.

Quid valeant humeri, quidve perferre recusent.

Multo melius non capere cum tanta hominum cæde, cum tanta molestia eorum qui subiguntur: quibus cum non retineas, nullo modo prodesse potes, cum tanto sumptu, quam capere & reddere. Sed fac vt iam modo quouis capta sit seu consultè seu impudenter, seu iniuste: cum restituis iam fateris vel iniuste occupasse, vel non posse retinere, vel vtrumque, quorum vnum turpe, alterum periculosum, tertium vtrumque habetur. Deinde cum redditus nonne eodem & longè maiore in periculo est Respub. quam ante. Et quod insumpturus esset hostis militum, virum, machinarum, pecuniarum, annonæ in capiendò, id totum cum pacto acceperit in Reipub. conuertere poterit, qua securitate tibi cauere potes. Et si summa fides etiam in hoste esset quænam filio vel hæredi, si cras ille moriatur cum quo pegisti. Pegisti vt au dio restitutum Henricus Gallicarum Rex Philippo Hispaniarum Regi, vt si filius nasceretur Principi Taurini restitutum quæcunque loca munita quæ Galli in Italia ditionis Principis retinent.

Vxor

Vxor præter spem omnem concepit ac peperit: sed interim mortuus est Henricus, successit pupillus tutores negant, nisi illo adulto restituere posse. Sed dicet interim oppugnabimus, non possumus sumptum sustinere? hic Henricus Rex Gallorum dictus, multa restituit. Philippo Regi, imò potius commutavit: sed iniqua conditione & Glauci cum Diomede exemplo. Lex sit ignota & occulta, omnibus spes datur: interim homines moriuntur: noui insurgunt hostes mutantur consilia, eueniunt impedimenta, an in mortalium fragili & breui ævo nihil spei reponendum putas? Sed illi omnia ex voto succedant, pugnam aggrediat, annon tam vinci quam vincere potest? Quid incertius bello? in quo quandoque centum millia virorum instructorum à decem millibus non instructis super: vt olim Lucullo aduersus orientis reges, & post barbaris contigit. Et nostra ætate Gallorum exercitui Nouariæ ab Elactis: vt bellica res parum à forte & nauigantium fortuna abesse videatur. Deinde in bello rursus quid fallacius oppugnatione munitorum locorum? Solimanus Turcarum Rex qui mundum terrebat in Guinzij oppugnatione cum eam decies ac ter aggressus esset frustratus est cum tamen locus esset hand magnus nec munitus quem Pannonius vir inlytus Nicolizza memoria dignus tuebatur. Santiiacum non oppugnauit cæsaris exercitus, cum tot machinis bellicis, nec Gallicus Cunium, locum nec munitum, nec militum numero defensum, sed ab oppidanis ac mulieribus. Quæ in huiusmodi contingere solent, proximiora sunt miraculis; quam quodd expectari iure merito possint. Ac fac tandem quod vltimam est expugnetur: nonne multò plures ex his qui oppugnant quam defensionibus interibunt, atque hi præstantissimi quor absument in commoda, quanta impensa, quot ferreæ pilæ abiectæ? quantum pulueris pyrij peribit. Fac vt intelligat hostes defuisse fortunam aut etiam vires, non animum ac fortitudinem. Denique quicquid euenit gloriosum est magis succumbere quam cedere. Sed vt dixi diligenter prius expende an occupanda sint, cum omnino retinenda quavis fortuna atque casu censeas, atque hoc primum.

CAPVT XI.

De Reipublicæ administratione.

Reipublicæ autem administrationem scribere omnium difficillimum est, idque ostendit varietas circa illam opinionum, adeo magna, vt etiam sapientissimi viri consilium sæpe mutauerint. Quin etiam prolixitas scriptorum circa eam

historiam: nam præter reliquos Aristoteles alioqui breuissimus cum innumeros libros de hoc conscripsisset centum viginti insuper in eodem argumento adiecit. Porro causæ sunt hæc. Prima tradere conuenientia. Secunda facere vt seruentur. Tertia vt mutata fortuna & mortuis his quibus leges illæ placere, quod inter omnia difficillimum est, efficere vt successores illas tueantur. Porro prima multas patitur difficultates, quæ etiam in sequentes causas diffunduntur, principaliores tamen enarrabimus: harum vna est quod lex quidem incorporea est, ministri verò mortales cupiditatis per se pleni, inde etiam erroribus: tum cum ex se moueri non possint amicorum & amicorum precibus aut commodo, tum etiam commiseratione mouentur. Alia causa est quod homines cum varia sint fortuna & natura, bonum vt optimum appetant: idcirco omnes tantum cupiunt quantum sperant: spes autem fortunæ conditionem sequuntur, fortunæ conditio inæqualis & spes ideo necessario inæquales, quare & voluntas. Potentes quandem cupiunt dominari mediocribus, & infimis satisfacit libertas; augment hoc malum modis quibus homines se aliis præstare putant: consanguineis robore, astutia, violentia, temeritate, stultitia denique adeo vt nemo sit qui non se aliis aliqua in re audeat antepone. Alia causa est quod cum leges sint numero præfinitæ, casus autem qui accidere possunt infiniti describi leges non possunt quæ omnibus euentibus satisfaciant hic insurgit æquum & iustum altera parte: altera arbitrium iudicis quod cum (etiam si probus sit, nam probum vocamus iudicem qui leges incorrupte seruat) eo vsque extendatur quouique & æquum & iustum necesse est in legibus etiam seueris multa iniusta, tutò posse admitti: tantum verò admittitur si gratia virgeat vel emptor vel etiam flagitator quantum tutò admitti potest. Sunt etiam plurima in Republica quæ repugnantiam quandam continent: velut Matrimonium lex: lex de impunitate iuuentutis: Militaris potentia ac licentia: Religio: Iudicium seueritas aut libertas: Delectus personarum ob merita in Rempubl. aut ob virtutem, aut communis lex, legis perpetuitas aut moderatio pro conditione temporum: Exacta morum censura aut remissa: & quæ in dies emergunt; tum ratio regni, Reipub. aut Aristocratia. Omnium autem est, vna vt dixi causa malorum vitia hominum, quod si iudices essent quales esse deberent pro arbitrio iudicantibus omnia rectè cederent, modo cum periculofum sit arbitrium maximum esse, omne arbitrium periculofum esse necesse est, quamobrem tollere arbitria omnia melius est quam relinquere. Et iudicium Arcopagitarum celebratur tot seculis tanquam solum & maximè incorruptum,

in quo nullum erat arbitrium: vnde apparet Senatus omnes inutiles esse vbi collegia adfunt iurifconfultorum. Et vbi defunt eisdem legibus teneri debent, quoniam quando vtrinq; periculum adfit, tutiffimum est omni carere licentia. Est etiam alia difficultas a qua vix œdipus fe fciat explicare circa fontium & infontium examen: vbi infontes ob iniuriam damnantur, aut ob ftultitiam aut doloris impatientiam, fontes ob constantiam & vaftriciem corruptis etiam rortoribus euadunt. Et rursus id maximum est quod si locupletibus nihil concedatur, fient homines inertes: si multum rapaces vt ipfi vel fucceffores iis commodis gaudeant. Propterea optimum fuerit hanc rationem temperare vt fuo loco dicetur.

Ergo cum lex quæ non feruatur lex non fit, principaliffimum omnium est legem feruari. Vt ergo feruentur leges primum oportet neminem esse qui legibus non fit fubiectus: neque enim magis leges corrupuntur, quam ab his quibus impunè est eas corrupiffe. Hi funt omnes exteri, omnes qui plurimum poffunt; & fi magistratus funt perpetui aut sine syndice, feu cenfore potius, atque hæc quo ad Magistratus & iudices. Quod ad priuatos attinet legem adesse oportet, vt qui immunitatem petit ipfa petitione multetur, & impetrata licentia duplo grauius puniatur ob delictum & legem fcilicet violatam. Præterea vt quæuis pœna legum corruptarum quod ad infamiam attinet etiamfi folum tentauerit corrumpere nec corruperit, ad filios & hæredes omnes qui hæreditate gaudere voluerint, tranfeat. Idem fi quis lege abufus fuerit vel eam fraudauerit. Neque præterea admittatur quifquam ad honores quauis virtute laudatus, qui vxorem non habuerit faltem per quinquennium. Demum vt Cenfores legum fingulos magistratus biennio exacto iudicent; eos qui errore facti peccauerint cogant ad reftitutionem: qui autem iuris ad duplum: dimidium verò pœnæ conforibus & ministris adiudicetur, qui gratia vel donis summo cruciati. Quicunque verò tentauerint iudices ad hæc inducere nifi ætas aut fexus aut amentia aut patris orbitas excufet, eadem pœna puniantur: alij autem habita caufæ ratione mitiore, fed tamen non sine cætenis atque diurno labore ad lapidicinas. Hac feueritate leges illibatæ retineri poterunt. Post hæc fubit cæria feruandarum legum intaminatarum perpetuò, neque ea parua non folum ob hominum mutationem, fed quoniam omnibus lex quæ in vfu est deterior videtur illa quæ non est in vfu, quod detrimenta illius & incommoda

Tom. X.

feruantur, alterius autem non. Ob id fæpe contigit vt quas damnauimus ad eas confectum mutatas redire cogere, quod fi damna hæc non adeo celeriter fe prodant præfertur deterior meliori. Ex longo enim vfu difcunt homines legem in contrarium vertere: quamobrem duplo maior pœna conftitui debet falenti legem & vim illius non verbâ transgredienti eius, quæ ex lege palam eam transgredienti deberur. Sæpe etiam contingit vt verè lex melior poffit excogitari: vel quoniam ab initio non optimè expofita fuerit: vel mutato ftatu atque moribus ac confuetudine ciuitatis. Ergo hanc moderationem adhibere conuenit, vt nullam legem mutare liceat: fed fingulis viginti quinque annis tres quæ magis neceffariæ videbuntur corrigi poffint, ita vt antiqua nec abrogetur nec obliteretur, fed pofterior in vfu fit per decem annos: inde fi probabitur, perfeuerent aliis decem annis, atque iterum fi melior videatur, rursus per decem alios annos in vfu fit: quod fi optima videatur abrogetur prior, fi non ad priorem redeant. Per quos autem hoc fieri debeat pofterius dicemus. Cæterum nulla præter id facultas fit mutandi leges, fed primum pópulus & magistratus rexque ficut perpetuus ficut temporalis facerdotesque iurent de non obliterandis legibus, nec permiſſuros etiamfi contra fe funt aut filios violari. Et fi id agant pœna fit omiffio: omnium bonorum & opum ac capitalis etiam summo magistratui & regi omniaque fic acta nullius funt efficacæ etiamfi per centum annos permanerent. Infames quoque funt qui non vitam & fortunas pro illis defendendis expofuerint.

Quatuor præterea viri summa fanctitate ac nobilitate non minores quinquaginta annis, quorum authoritas maxima fit, perfunctis aliis summis honoribus fingulo Lufro creentur, quorum cura fit non alia quam vt leges non permutentur, non violentur, non illis illudatur aut irritæ fiant vel non exequantur. Præterea in creatione cuiuslibet regis iuret ille recogniturum acta omnia circa leges, & fi quæ præter dictum ordinem fuerint antiquatæ reftitutum eas: illos qui antiquauerint aut eorum defcendentes opibus omnibus & honoribus fpoliaturum, authores vltimo cruciati necaturum fi fuperfint. Acta omnia præter leges nifi ad remiffionem supplicij irrita habiturum. Quod fi hæc non iurauerit aut exequi neglexerit magistratu priuatus fit ipfo facto: Et infamis fiat: cuique etiam illum occidenti tanquam tyranno præmia tribuantur. Duas quoque familias eligat rex quilibet, quarum minus & authoritas non alia

F fi

si quam pro sequenti rege hanc legem non pati, obsolescere. Si que illis immunitas interim post autem etiam præmia accipiant. Sint autem familiæ saltem ex septem partibus familias singulæ constitutæ.

His peractis considerandum aduersus quænam incommoda præcipuè tueri oporteat ciuitates. Ea autem tria esse videntur externa scilicet bellorum; naturæ vt æris aquæ agrorum & ciuilia, inter quæ non solum est id vt concorditer maximè viuant ciues & bonis moribus instituuntur, sed etiam vt floreat vrbs potentia, tum quòd sine illa tuta esse non possit, tum quòd non est viuere, sic viuere vt semper victuri simus, nunquam autem viuamus. Quæramus ergo quid difficillimum in his & rursus quid potentissimum. Difficillimum quidem videtur Deo atque hominibus satisfacere, vnde videntur tyranni potentiores multò regibus & Repub. quoniam violenter opprimendo subditos ad cuncta sint paratior: nec videntur ob tyrannidem perire sed ob luxum consequentem tyrannidem. Ob id qui tyrannidem occupant tamen crudeliores sint at improbiore vix vnquam ea spoliuntur: successores tamen mitiores spoliari sape solent. Visum est id in Dionysio seniore ac iuniore ex antiquis, in regibus Aragonum atque Sfortiadum principibus innumerisque aliis nostra ætate. Quòd verò potentissimum ex his quæ multitudini imperare possunt, atque omnia facere vicemque gerit violentissimi ac maximi tyranni in corpora animas, mores opes, atque omnia humana non est neque metus nec spes: nam spes non in omnibus esse potest facileque debilitatur: metus odium parit & in præsentibus periculis homines non fortes sed ancipites consilij & præcipites reddit: sic vbi conuersa fortuna est, aut irritus semel cessit, constituitur: sola consuetudo mortalibus imperat nihil tam potens nil tam firmum. Vides homines in stremitibus laboribus summis vigilia æstu frigidibus inedia aduersus omnia perstare, milites aduersus vulnera & præsentem mortem non solum intrepidus sed etiam non tristes. Quòd verò difficillimum est ac potentissimum sunt pecuniæ. Erant Romanorum tempore quinque genera exigendi scriptura, & erat decima pars animalium scilicet quod ex fructu illorum aut venditione colligebatur. Portus quo exigebantur pecuniæ pro mercibus quibuscunque seu terra seu aqua aduectis. Decimæ ex prædiis seu fruges seu fructus colligebantur. Census quas singuli conferebant belli tempore ex opibus. Tributa insuper quæ diuitibus imperabantur. Nostro tempore etiam salinæ sunt ex

quibus vestigal colligitur, neque minora erant Romanorum vestigalia nostris, licet nos sex generalia habeamus ille quinque tantum sed grauiora: in quibus prouinciarum erant indictiones & quæcunque à publicanis exigebantur, sed iustiora: soluebant enim qui habebant. Ergo Romulus ea quæ per censum post modum habita sunt per curias diuisit: Seruius Tullius post aucta ciuitate per centuria, ita duo genera prima postmodum tertium comitorum vt essent tria curiata centuriata Tributa. Ita exactio diuitibus grauior non solum quòd ex omnibus certam partem darent, sed etiam præter id iuxta rationem census. Extra ordinem eadem ratione grauabantur. Atque in his tum etiam aliis quod dixi difficillimum est & iuste & bene consulere publicæ utilitati, & Deo placere. At dices nonne iuste agendo Deo placent? Hic maximus est nodus: iustum vocant Cicero ac Iurisconsulti quod secundum legem est, at non est ita: sed primum iustam omnem legem oportet: inde iustum erit cum illa seruetur: at leges plerumque ad commoda paucorum constituantur: aut saltem simpliciter iustæ. Verum secundum Deum est vt sexui, ætati, fortunæ atque miseris in legibus succurratur cum de sexu & ætate satis recte consultum sit, quòd ista omnibus necessariò possint euenire: de fortuna ac miseria totum inuersum est: fauent enim potentioribus leges, & miseris miseras addunt sed legibus longè magis iudices. Itaque de hoc primum erit considerandum scilicet an verum sit quòd leges tyrannicæ, & quæ miseris premunt quæque Deo palam aduersantur adeò vtiliores in Repub. sint, vt etiam sint necessariæ? Atque id visum est ita se habere, nam & Parthi quorum longa fuit dominatio & Persæ & Romani dicunt, tum nunc etiam Turcæ & Gallorum reges opprimunt impotentés, ad remigium enim & fossas implendas & aggeres struendos summa iniuria compellunt. Quid enim sine his in bello proficere possumus ajunt, & vident hos felices ac cum diuturna potentia. Aristoteles quoque ac Plato summi Philosophi ab hac iniusticia cauere non docuerunt. Itaque haud de Repub. scribere nos decet, ne in alterum duorum incommodorum incidamus, scilicet vel vt doceamus iniuste agere vt Rempub. tueamur: vel vt Sancti quidam viri ineptè eos perdamus, qui nobis credunt docentes Deum ex alto signes seruare viros, cum viribus consilio & audacia occurrendum est. At nos certè id cum illis sentimus potius vinci præstare, & quæcumque conditionem subire quàm iniuste agere. Ergo & iuste agere & cum lucro licebit

si loco plebeculæ dammati substituantur vt in Ferim tradidimus, at hæc ratio iustitiam diuisa est. Turcæ putant Christianos esse velut damnatos quod Mahumeto non credant. Romani seruis utebantur. Iustum enim videbatur vt quos seruassent pro necessitate Reibub. periculo & laboribus possent exponere. Sed neutrum conuenit, melius est tamen quam ciues aut rusticos cogere, qui non pauperes sunt scelere sed probitate inuicia vel vt accusare grauissimè velit simplicitate. Verùm vt dixi neque illud de seruis iustum erat maximè cum illi vel tuendæ patriæ causa non pretio aut defectione bellum gererent aut non ipsi peccassent sed eorum maiores, quare etiam deterius Lacedæmonij cum Elotibus quos non solum pro Repub. periculis exponere licebat, sed sine causa occidisse ciuibus impunè erat. Horum lex erat iniustissima & ab omni humanitate aliena. Fatemur necesse esse, vt leges aliquid iniusti secum afferant velut & natura quæ victa materiæ contumacia bicipitem aliquando vitulum creat, sed leges iniusti nihil continere debent Romanorum ergo diuturnum imperium non ob alias virtutes vt B. Augustinus velut fortitudinem patientiam sed ob iustitiam fuit, cuius pars erat ciues quantum magis essent inopes tantò ab omnibus muneribus esse immunes, non solum census sed personarum quanquam vt dixi nec sua lex vitio careret. Eadem temperantia fuit in Atheniensibus sed non tam exquisita. Turcarum verò institutum durius est ac minus iustum quod alienæ legis homines fontes atque pro damnatis existiment. Ergo optima lex est quæ nulum ferme hominem occidit, nisi paucis in casibus, sed omnes ad compedes & catenas damnat: in qua triplex emolumentum in pace fodiendi montes & saxa excidendi, filiorum generatio, & tempore belli turba utilis & ad labores & ad pugnam. Tum verò illud egregium humanitatis exemplum. Quod institutum Lusitani gens prudentissima optimaque magno suo commodo seruant. Sed iam qui damnandi veniant videamus.

Eorum qui vitæque parente carent vel si is parens superstit, qui vel sceleris particeps cum filio sit, vel negligentia illum non erudierit aliqua in arte, vel in flagitijs auxilium præbuerit etiam si non in eo de quo agitur vel si ipse flagitiosus extiterit capitale supplicium sit occidisse hominem occupandæ pecuniæ causa. In Rempub. verò deliquisse aut regem aut iudicem corrupisse, aut tentasse corrumpere, vel fucum legi facere vel iudicem ipsum corruptum gratia pecunia amore iniuste iudicasse cum cruciatu summo occidatur. Summus cruciatus est palo transfigi, inferi rotæ, ferra diuidi, excoriari totum, viuum se-

Topo. X.

peliri in crate ferrea sensim exuri. Quod si causam prodiderit capitis defensor curia sit aut veneno ob pecuniam aliquem prodiderit, occidatur, securi percussus, iuguleturque. In reliquis facinoribus poena sit damnatio ad ligna secunda, inde lapides, inde metalla fodienda, grauissimum est tritremium, pro delictorum genere perpetuò & ad tempus, quod vltra detinere non liceat. Ex poena etiam fugientes morte puniantur nisi per incuriam custodum acciderit. At quibus adhuc parens superstes est iuuenis ab his conditionibus omnibus quas diximus non par est parentem insontem puniri: meliusque est fontem dimitti quam insontem plecti. Si igitur nullus alius sit illi filius, non vltra lapidicinas damnari possit perpetuo seu ad tempus, vel etiam si alius sit filius sed paruulus, aut sterilis, aut oblasus, sic vt non videatur proli generandæ aptus. Ex quouis crimine septem annis mors differatur generandæque proli seu per vxorem, seu per concubinam operam dare possit. Quod etsi damnato filij sint vltra parentem mors illius per annos decem differatur, & quousque vixerit insons parens. Quod si patris facta aliqua in Rempub. egregia reluceant: si non proderit Rempub. aut benefactorem pecunia concupierit, aut leges corruperit, seu iudex falsus extiterit, fideiussione præstita quod neminem ea causa læsurus sit dimittatur. Sed si grauior poena ei deberetur supplicio capitali non tamen summus cruciatus abscissa sinistra manu pro paruis meritis, etiam si pater iam obierit dimittatur. Porro ex nulla causa quæ ab iniuria profecta sit, cuiquam capitale supplicium irrogetur nisi statim ab iniuria pacem fecerit. Iniuriam dico filiæ aut vxoris concubitus, vel si nobilis cum sit publicè ab ignobili cedatur: hacque solum in causa volumus nobilis discrimen haberi. Sed nobilem non à diuitijs nec inobilem à paupertate distinguimus.

Nobiles primum sunt qui vel ipsi vel maiores recta ex linea tam feminina quam masculina aliquod beneficium in Rempub. contulerint. Et quorum pater aut auus non vltra inter iudices electi optimè se gesserint: Et qualescunque viri sexagesimum annum excefferint & milites vltra quinquagesimum, & qui tribuni militum fuerint: Et qui in artibus liberalibus vitam consumunt laureati. Et qui ex familijs nobilibus per masculinam lineam descendentes vt sine vitio aut labe vixerint omnes maiores sui: Et qui ex matre nepos nobilis viri est: & sacerdos cuius habitum sacerdotis deferens nulloque iudicio damnatus. Et filius eius qui magistratum gerit & ipse qui gerit donec gesserit.

F 2

Merita

Merita verò in Rempub. dicuntur cum priuata ratione vitam pro salute Reipub. aut suam aut filiorum aut maioris partis (est autem maior pars dimidium) manifesto in discrimine exposuerit: vbi verisimiliter euadere non queant; vel si omnibus fortunis solo tenui victu sibi seruato sine restitutione vlla eandem iuuerit; aut si parum ei sit nihil profus sibi retinuerit aut si proditionem detexerit: vt etiam fortunæ atque simili conditioni aliquid relinquamus.

Vt verò omnes ad militiam paratiores sint viri, nullas exerceant artes præterquam Agriculturam lapidumque tractandorum metallorum ac lignorum: reliquas omnes mulieres ipsæ, sic fiet vt nec illæ ocio, nec hi lucro intenti viuant deserantque militiam: lanificium ergo & textura & vestiaria & reliquæ omnes huiusmodi ad mulieres pertineant: quæ tamen non publicè exercere doceantur ac circa masculos nisi à quadragesimo anno supra. Militiam inchoet iuxta ritum Romanorum quem experimentum comprobauit decimus octauus annus, finiat quinquagesimus. Ad maiores magistratus non ante quadragesimum tertium, ad minores non ante trigessimum secundum. Iurisconsulti ac medici stipendio publico alantur, & nihil ne potum quidem ab vllis sumant & in collegiis alantur ad hoc nutriti nec quicquam priuatim sit nisi quæ ad vsum studiorum pertinent & vestium quas tamen ex communibus redditibus collegij accipiant. Leges simplices scribantur faciles, vt ab omnibus intelligi possint, & capita illarum in tabulis æneis publicè exponantur. Quæ vero in libris scriptæ erunt apertè & diffusè quantum claritati sufficit explicentur nec interpretatio vlla admittatur. Possit tamen lex sublati prioribus verbis eo modo quo dictum est superius & ab iisdem per alia verba quæ mentem legis non immutent dilucidius explicari. Artes quæ ad luxum faciunt omnes tollantur, capitale sit si quis tentauit vel talia in urbem inuehere. Sed neque limbola aut minutim texta ad ornatum nec quicquam huiusmodi neque mutare habitum. Sed omnes eadem ratione vestiantur, omniaque conueniant corpori ad vnguem præter solam togam. Odores tamen simplices vt moschum aliaque similia habere liceat pharmacopoli, & quibuscunque emere, sed miscere non audeant, crimen sit: crimen autem omne vinculis perpetuis vt dictum est puniatur. Qui verò artes non exercent omnes disco, sagitta, armis, mutatione, equis agendis, arti singulis diebus præterquam dominicis & veneris exerceantur intra quinquagesimum annum. Nulli aduenæ in urbe

sint nec ciues aut rustici alibi, nisi per triduum quod etiam publicis rationibus custodiatur. Quod si quis aberauerit triennio victus fodiat lapides aut fecerit. Legatis plus temporis sed extra urbem septo ad hoc loco ad tertium lapidem custodiaque adhibita vndique clausoque fossa altissima loco atque latissima spinetis ferreis circum passim sepultis & superinducta palude.

Qui ex exteris ad ritus transire nolint ad villas certas transferantur & per viginti annos colant agrum aut artem virilem exerceant institutaque imbuant legis & urbis inde illis auxiliis vel nepotibus ex his locus sit in urbe, aliquid nulli concedatur. Sed neque ciues apud alias nationes esse possint nisi socias aut subditas & iam viuentes legibus eisdem per quinquennium nec ex his tamen ad urbes admittantur nisi post vigesimum annum. Porro leges has difficillimum est dare adultis iam urbibus: statuere autem impossibile: quoniam cum iam consistant necesse est, vt seditionem pariant. Ob id Sparta à Lycurgo vix instructa nec siue vi: Moses autem & Romulus optimè & facillimè non factis urbibus sed coalescentibus tantum. Instituuntur autem melius à Rege, seruantur à Repub.

Quod verò ad criminum disquisitionem, fatenti crimen sponte quarta pars remittatur aut enim simplicitate aut causa magna vt faceret inductus est. Tarenti aut leuibis tormentis aut metu octaua pars. Quarta pars criminis est à morte cum summo cruciatu ad simplicem à simplici, ad lapides si nobilis, ad metalla si ignobilis, octaua ad triremes. Ex summo cruciatu ad securim, ex securi ad simplex mortis genus. Eculeo nemo torqueatur quem aliqui ita contemnunt, vt rideant, alij penè pereunt. Caius quidam pectore discerptus est, alius trochlea impedita exirio fuit vt Hebræo quidam his proximis annis, tribuno Zocolino rupto vinculo ex quo trochlea pendeat mortem penè attulit; nihil inæqualis: vt non cruciatui sed fortunæ pendens committatur. Quot etiam modis fraus admittitur à quaestoribus atque ministris, & demittendo leniter, aut repente, Quidam etiam accinguntur fascia, quo crimine iudex Gropelius damnatus est. Quare tormenta distentis post brachiis in tabula distento adhibeantur, tribus iudicibus præsentibus, ad crepitum ossium si faveri nolit, inde per momenta fiat disquisitio hora diuisa in mille momenta, horologiis ad hoc paratis: nec ex hoc maximè veritatis inquisitio quaeratur sed ex testibus, ex coniecturis qualitate vitæ hominis, & responsonum repugnantia & consensu, in quibus attendere oportet an statim respondeat an cogitet hoc enim ad suspicionem facit, & si nolit respondere

CAPVT XII.

De Religione.

ponderare sed solum neget. Itaque ad omnia quaerita respondere teneatur. Et etiam post octo dies de eisdem interrogetur ad singulaque respondere cogatur. Iudices quoque & ministri singulis interrogationibus permutantur, forteque statim ducantur. Et vbi causa criminis aperta sit, ad lenitatem vbi inuidia vel pecunia factum flagitium suspicemur, acrius insistatur, nec ministri plusquam per mensem eidem munerari, nec iudices ultra duos menses: nec vlli eorum plusquam per annum officio criminum praesint. Quod si quis non fateatur, de testibus per omnes modos inquisitio habeatur, si falsi sint, summo cruciari damnentur: si sine fraude errauerint, ab eisdem opera illorum quantum licet ei satisfiat. Sin autem concordet & sine suspitione & tres fuerint, non inimici nec inimicorum necessarii ad lapidinas ille eoque damnetur donec facta veritas emergat. Quod si insons inueniatur, testes summo cruciari occidantur, bona eorum medietate ad damnatum vel eius haereditas perueniat, reliquae medietatis dimidium fisco, dimidium accusatoribus decernatur. Porro & iudices & ministri qui de quaestione agunt in collegio omnibus collatis viuunt atque ibi vt reliqui de quibus diximus uxores ducant & filios.

Modus autem collegiorum hic sit: quicumque volent modo locus sit admittantur si non sint ex infamium genere: atque ibi sub vnus custodia sint cui etiam pareant. Redditi relinquunt agnatis, ipsi ex collegij redditibus viuunt collegiorum redditus ex opera etiam illorum constet. In ipsis autem instruantur. Uxores ducant & filios etiam ibi alant: cum discesserint apportent quae ad usum quotidianum illis seruiant, nihil selectura praeter instrumenta vel libros ob raritatem solum preciosa: namque ob ornamentum collegia pro sumptibus vendant. Sint autem collegia quatuor Iurisconsultorum iudicum procuratorum Medicorum vtriusque generis & pharmacopolatum & curantium lapides, hernias & nebulas taliaque huiusmodi. Tum ministrorum fontium, non autem satellitum aut apparitorum vel lictorum: Demum iuuenum & adolescentium nepotum. In singulis autem iuuenes & adolescentes instruantur, nemo ante vigesimum annum vlla ex causa nisi parentum admittatur.

Quatuor sunt difficillima in Republica seu regno praeter ea quae iam explicata sunt Religio, opes, Mulieres, & milites. Religio propter tria necessaria est atque utilis, primum ob veritatem: etenim Deum esse constat & substantias illas diuinas nunc vero & animi & quaecumque huiusmodi quae nescire malum cum sit, scire bonum erit. Gratia quoque cum reddenda sit autoribus bonorum nostrorum seruandusque ordo vniuersi sine Religione non possunt esse, ne Deus tandem nos supplicio vt ingratos afficiat. Tertium est utilitas tam in pace quam bello: in bello quidem quoniam sperantes, superesse non formidant mortem: & meritorum etiam expectatione secundum virtutem viuunt, non solum in bello sed etiam in pace. In bello autem magis eminet virtus. Refert Caesar barbaros quosdam populos pugnaces esse spe immortalitatis animorum. Et nostris temporibus Lusitanum opera admiranda in re bellica & supra fidem edidere, ob egregiam quam habent spem de diuinis Religionis praemiis. Quocirca Aristoteles cum sua illa virtute non videtur populis satisfecisse, nam populi nec habent magistros, qui doceant huiusmodi, nec vacat discere, nec etiam si discant, sufficit hoc ad terrores bellicos & mortem sponte oppetendam. Habet praeterea Religio etiam quippiam incomparabile vt totam nostram vitam edulcoret: seu enim in aduersis mortem facit vltimum malorum suauem, & in secundis temperat immodicos furores, & societatem conciliat vt longe melius voluptatem sentiamus, diutiusque illa perfruamur. Quamobrem summum bonum est Religio bene constituta: & summa sapientia illam recte instituere: verum duae maximae obstant difficultates: prima ne solum quae lumine naturae conspicua sunt tradendo populos continere non possimus: aut excedendo vt haeretici atque athei homines falsa pro veris doceamus: nam in populis atque omnibus his qui non secundum virtutem viuunt, tria magna commoda exhibet Religio. Primum vt securi ac spe pleni viuunt quod & in bello maxime necessarium est & in pace valde utile atque iucundum: secundum vt vniter viuunt non solum metu contenti, sed etiam eisdem sacris eidemque templo destinati. Tertium est vt quae admittuntur flagitia turo, velut venena vel ob potentiam ministrorum, aut eludendo leges; aut minima quaedam quae a legibus contineri non poterunt caueant homines. Altera vero est

est quoddam si eam subiciamus iudicibus, euilescet apud populos, nec poterit illos continere, si supra iudices & militarem ordinem extulerimus, sicut duo capita in Repub. perpetuè pugnantia, velut apud Iudæos quod semper perniciem attulit; sed si qui rex est idem in Repub. summus sit sacerdos, nec disjungi possint hæc duo ut apud Moscovitas, id periculum euademus. Alij fora diuiserunt, sed hoc ut apud nos maximas habet contentiones: & arbitria iudicum & principum auget, quoniam vnum lex præcipit, scilicet ut sacerdotum præferatur, aliud vult agere qui plurimum potest. Quamobrem melius est ad vnum redigi hoc discrimen illumque solum subici Pontifici, aliis autem imperare rectè, quam litem perpetuam in Repub. alere: quod ut contigit optimè cessit velut vbi Episcoporum est summa potestas, ut in Germaniæ pluribus vrbibus Colonia Mogontiaca. Sed de his alias ob successiones: nos id potius videamus qualisnam lex utilis maximè sit Reipub. Etenim si legem eandem principibus & militibus tradiderimus sicut vtrique superstitioni. Cum enim populus legis Dominus sit: quod multiplex sit, & absque eruditione in superstitionem incidit: qui præsumunt etiam si nubibus eisdem teneantur, quibus populi, aut superstitioni nimis enadunt aut contemptores, contemptus autem religionem soluit, superstitione tanto deterior quanto Religio melior. Oportet igitur religionem optimè institutam esse & optimè ab omnibus obseruari: quoddam si omnes eruditi essent ex æquo ferme ab omnibus obseruaretur, neque Hippocratem vel Archimedes vel Anaxoram aut Aristotelem vel Socratem aut Ptolomeum vel Archimedes vel sapientium quempiam deprehendimus fuisse venificum aut sicarium aut graui aliquo flagitio coinquinatum. Quare illa duo maximè obseruare oportebit, simul etiam ut vera sit quod tertium est. Quæ enim falsa sunt in Religionem totum ut contemnatur efficiunt. Diximus autem melius esse, ut nulla esset Religio quam ut contemnatur. Porro Religionis bona & commoda debent esse non solum erga totam Reipub. sed etiam singulos ciues. Et ut callidis maximè viris aduerfetur, nam hi illa abutuntur.

Itaque circa tria maximè Religio vnaquæque versatur credita leges atque mores: leges autem duplices, aliæ quidem de actionibus, cogitationibus, aliæ autem circa sacra. Fidem igitur totam in tribus constituere oportet, in Deo quod sit maximus, optimus, æternus atque vnus, nec in Cælo nec vllibi. Populo autem licet cælum adhibere, pro sede, ibi enim est magis vbi magis opus illius apparet. Quod animi nostri immorra-

les sint. Quodque bona ac præmia secundam virtutem viventibus sint, pœnæ autem omnibus iniustis, aliis autem flagitiis temporariæ. Nihil populo permittatur scire: nam ex his tumultus exoriuntur. Populus autem omnia scire sacerdotes norit sed illis sub ignis pœna nihil prædicare arcanorum liceat. At nunc iam singula demonstremus, namque quod vnus sit Deus & optimus & incorporeus reliquaque quæ de illo diximus facit ut cum vera narremus fides desit. At verò cum necessarium sit, ut sensus quidam rebus adificiatur ob populos, illis tribus quæ diximus tanquam arcanum adificiendum, quod tam religiose occultandum est, quam constanter affirmandum de omnium resurrectione. Seu enim ut in Guliermo, seu ut in Theognosto quoddam verius est seu ut Religio nostra docet homines resurrecturi sint satis constat omnes mortales resurrecturos: non est autem hoc aperte omnibus sine discrimine aperiendum, sed amicis ac potentioribus & qui secretorum custodes sunt. Hominum enim natura huiusmodi est, ut quæ habet scitque nullius præcij existimet, semperque ad vltiora procedat, donec ex diuinis rebus in fabulas & ludibria conuertitur. Itaque Moses hac in parte cum defecerit eò admirabilior fuit in continendis populis suis, etiam immortalitatis animorum spe non interposita: id factum est spe præsentium quoddam magis tangi vulgus sentiebat, & libertate vitæ: præsertim scenotis quod sine labore viuerent, artamen conuenis & aduerti atque vicinis execrabiles non solum odiosi facti sunt. Neque enim à carnibus vnquam arcentur, neque vino, neque contanguineatum matrimonio, neque seiuuii fatigantur. Summum verò illud nomen Dei etiam habere se iactant. Etenim optimus Maximusque Dei cultus per se tam Religiosus est, ut consuetudine adiuuante in sapientibus vita potior sit, in plebe verò omnibus præponatur. Nobilitas enim rerum ad dilectionem ac venerationem mortales ad se trahit. Nihilominus ut dixi cessit ea parte quæ ad animæ immortalitatem pertinet, sic ut etiam Maometanis cedant, nec videns qui se ad Mosis legem transferant, ex ea in alias multi ob spem præmiorum. Porro & hominis auctoritatem interponi postulant, quoniam populus id requirit: quomodo enim credat nisi aliquo narrante, & ut illi narraretur à Deo, Atque sic in eo omnes leges conueniunt: quamobrem ut hoc verisimile videatur & constanter omnes credant, miracula adiciuntur. Nam neque ob Deum Philosophorum aut Sophala gens vitam intrepidè exponat velut Hebræi ob firmam fidem, sed Mose inteposito.

Quid

Quid non agunt Maumetani pro suo Maumete: sed licet si sine mendacio interponi potest: aliter Dei Maiestas & mortuorum resurrectio & consuetudo quæ communis est ambobus id per se efficere possunt. Nam fortissimi fuere Romani sine cultu Dei opti: Maximique, Hebræi, sine spe resurrectionis, quando magis sufficeret si neutrum horum desit. At felicissimi Christiani sunt hac in parte, qui Deum opt: Maxim: cum homine coniungere, in quo nihil est difficile aut arduum nisi ipsa fides. Propterea de his nequaquam publicè disputandum, sed solum de ceremoniis, & leuia quædam circa mores. Ceremoniæ igitur sint castæ pudicæ ornatæ splendidæ arcana omnes vt nisi vmbra ceremoniarum deprehendi possint. Lampades in adytis semper splendeant; in quæ capitale sit ingredi præter sacerdotes: habeant autem triplex instrumentum iuxta personarum diuinatum numerum, quorum primum quod ad patrem refertur, nulli præterquam Pontifici cum collegio & paucis diebus pateat, alterum ipsis sacerdotibus solis expiatis, sed quotidie & filius est quem ostendant populo: tertium est quod adire licet cuius testimonium in amore est. Fiant verò sacra thure pane aqua vino igne vt in ætère præsens Deus sit nobis. At verò Dei instar admonentes imago quædam subijciatur, nam consuetudine vilescit veneratio. Tres autem sint adytus & ad tertium solus Pontifex accedat sed nec ad secundum nisi certis diebus ex Sacerdotibus quidam in quæ exterius rimula exigua, ex superiori parte obliqua etiam lumen accedat. Annuæ verò Lampas ardeat perpetuò in tertio mensura in secundo, diurna in primo, in quod non nisi purgati omni labe Sacerdotes accedant. In horto templi ciues sepeliuntur, aut extra urbem Sacro loco. Ipsum templum augustissimum sed obscurum in quo perpetuò Lampades certo numero ardeant, tanta sit magnitudo vt non solum totius vrbis homines sed prouinciæ maximæ capere possit. Nullum sit aliud templum sed Sacella, atque horum festa vicini custodiant soli: vrbis ipsa negociis toto anno vacet præterquam dominicis diebus, & B. Virginis, & Apostolorum, & prothomartyris, & B. Ioan. in aliis nefas sit totam urbem ociari. Bellum agentibus nullum sit impedimentum, neque pani faciendo, neque purgandæ aquæ, nec curando agro, nec igni accendendo, nec facinoroso detinendo: necessitas religioni præponatur. Non luxus, idèò festis diebus ab omni luxu arceantur, concionentur sacra, videant etiam si liber singulis diebus, sed a sceminis diuisi ex toto marès. Si cædes in templo parrata vel de eâ coniuratio habita vel tractatio vlla scelestâ, vltimo cruciata eorum expietur. Si fœnus mercatura aut aliquid, quod non ad religionem aut Reipub: defensionem aut ad virtutem

pertineat, tractetur, capitale sit crimen. Eos qui aliquem sponte occiderint, vt vel aduersarios vel lictores fugiant in templum se retrahentes, capitale sit, etiam si non aliter digni supplicio essent. Propterea etiam templum non nisi ter in die aperiat, in quibus horis solemnia celebrentur Sacra. Si quis in eo sors sit, moneatur a duce Satelliticum vt exeat: si perseueret in crimen cruciati maximo dignum incidat. Si in templo sparsus sit sanguis præter somnum, pœnam totam ciuitas triduo lugeat & per sacerdotes purificatio fiat.

Quòd ad mores attinet ludi omnes in quibus de pecunia decernitur capitales sint sine pecunia pila & cursu & saltu & disco & lanunculis certare de cæna aut prandio liceat, non diebus festis. Adulteria summo cruciati puniantur, impietates, doli ac omnia clam facta non nisi restituta pecunia aut filiis educatis, si nex sit, concepto ex adulterio bona relinquere cogatur, alerèque filios omnes eius cum qua commisit adulterium, Sacramenta quæ vocant, seruentur, nec exomologesin pandat. In Reipub: periculo liceat, sed peccante suppresso: aut ignoscatur. De apertis criminibus non vltra legem addat, mitior enim est Dei lex quam hominum. Si reuelet flagitia sacerdos aliter summo pereat cruciati. Nil habeant Sacerdotes præter collegij locum, reditus autem sint aut ex centesimis, aut voluntarij: sed hi non illis dentur sed in arcam mittantur nec fas sit accipere pecunias nisi ex propriis redditibus. Hereticos omnes qui palam se profiterentur damnent iudices ad necem & flammam, nisi si quid cogat permutari pœnam, priuatim autem contemptores non doctores ad lapidinas nulla pœnitentiæ causa admissa nisi ætatis. Qui tamen simplicitate deceptus est, prorsus ab omni pœna & infamia sit immunus, doctor autem summo cruciati pereat. Nec miracula, nec superstitiones, nec malefica aut magica inania fabricant: miraculis vltimum supplicium cæteris flamma pœna esto. Nunquam de religione verba sunt, nisi tribus in casibus, pro Sacris suo tempore ex instituto peragendis cum bellum aut prælium inchoandum est: tunc enim supplicandum, & cum seuerimus & innocentes opprimimus tunc locus sit religioni. In reliquis sileat ne non pro regina vitæ, & decore mortalitatis & ornamento principioque Reipub: meretricis & Lena auaritiæ & ambitionis habeatur. Sileat Cicero ille Romanis perniciosior quam facundia clarus: Quid enim hæc verba volunt? Auspicia vt multos inutiles conatus probabiles impedirent moræ: sæpe enim populi impetum iniustum auspiciis dij immortales represserunt. Quid hoc est ô Cicero, an putas fuisse auspicia Deorum monita, quos tu futura docerè negas: an hominum sibi religionis titulum arrogantiam fortuitam consultationem

aduersus leges in qua nemo non videt quot mala quot doli atque infidiz lateant: imo non lateant sed aperta sint.

Propterea ne religio strictim arceat quod Reipub: administratores cogantur refcindere, eludere, vitiare, eripere, extorquere. Quanto generosius est atque ad dignitatem seruandam præstantius, permittere imò velle, quam cum iniuria amittere & fieri finire. Itaque si Rex idem princeps sit religionis, nihil sine religione fiet, & ipse castior & melior erit. Supra regem nihil sed summus Pontifex autoritatem Sacrorum retineat vt in illis omnes seruiant. Porro in administratione candidis lineis vestibus amittantur supra quas & aureæ & purpureæ & siticeæ ac gemmis ac margaritis ornatae fulgeant: nec vilo modo ad sacerdotium admittatur nisi post quadragesimum annum, ante iam peracta innocentissima vita. In itinere omnes magistratus præcedat, Sacerdos qui habitum ferat, quotidianum nedum solemnem. Habitus sit toga ad talos vsque demissa, & epomis nihil variegatum aut diuisum pileusque in capite honestatis ac decoris argumentum, cuiusmodi nullus alius audeat sub pœna capitalij ferre: nam decet his viris summam esse auctoritatem atque venerationem. Qui diuorum aliquem fuerit execratus, si sine iusta causa ad triremes abscissa lingua perpetud damnetur, quod si ætate excusetur aut alia causa lingua tamen præcidatur, sic vt in perpetuum siliat. At si irritatus iniuria iniuste illata proruperit, vinciatur, & publicè pane & aqua lignis diuidendis addictus alatur: qui verò causam dedit tanti mali, in lingua quinque vulneribus afficiatur & quadraginta diebus eodem modo puniatur. Quod si quis leuiter in hunc errorem deliquerit, scindatur lingua in quinque locis publicè & vincus eodem modo maneat per octo dies, si redierit aggrauetur pœna, tertio ad triremes damnetur nisi ætate excusetur aut ob parrem. Quod autem factu bonum, mihi videtur est, vt si quis confestim ab execratione pronus in terram corruat, terramquam ore apprehendat liberetur ab omni pœna, præterquam vinculorum per octo dies ac ieiunij panis & aquæ: non autem sic in hæresi vel contemptu vel disputatione de religione: omnes autem qui præsentibus sunt teneantur accusare eos qui circa religionem aut dolum quemvis aut iniuriam peccant, sub pœna eadem exceptis ascendentibus descendentibus alumnis, fratribus, ac filiis fratrum sororumve aut descendentibus illorum. Quod si nullus alius accuset, sed ex his vnus vincus, dedatur pœnæ accusatoris maioris sui, si autem minor accusatio irrita sit, & accusator censoribus vt impius aut stultus subijciatur. Cæterum illud dubitatione dignum est, an è repub: sit victorias referre in Deorum auxilium, an mi-

litum fortitudinem & imperatorum prudentiam: nam si hoc fiat facile in impetantem decident exemplo Pisanorum: populus enim cogebat milites nauium iurare pugnaturas singulas triremes cum duabus hostium Deo etiam fauente hostibus ipsi. Et Lusitani maiore vt audio scelere audent dicere; si Deus non esset, Regem eorum Deum futurum, quæ voces non impiæ solum & execrandæ aut stultæ sunt, sed immanes. Quæ enim religioni aduersantur tribus ordinibus continentur impiæ, execrandæ, & immanes. At si in Deos victoria referatur, hoc continget, vt temere confisi pugnent imparibus viribus & negligentiores fiant in re militari quasi diuino auxilio freti. Quamobrem rite D. Augustinus docet cum vrbs obsideretur, paranda omnia auxilia virtutis bellicæ, tum demum etiam diuinum implorare auxilium: nihil autem eorum quæ ad militiam pertinent omittere atque hæc reæt se habent: an verò vt ab initio dixi præster referre victorias in deos an in milites ac duces, diligentius considerandum.

Nam præter reliqua quæ diximus, si in Deos referatur, obsequentiores erunt ducibus, in quorum potestate religio est, milites & minus asperi in his quæ ad victoriam subsequuntur erga victos & imbellem multitudinem. At contra minus fident prudentiæ ducum, & etiam quoniam falsum est Deum cuiquam sic fauere, vnde multi exercitus ac populi tum Christiani & magis Iudæi dum auxilium è cælo præstolantur in terris victi sunt. Quod etiam insinauit Moses cum dixit quosdam populos Idololatrarum vinci non potuisse ob currus falcatos, nam quid hoc ad Deum, si pugna Deus se immiscet. Sed & quod ad impietatem attinet, par est credere imò magis impium Deum se immiscere cædibus ac rapinis & alteri parti magis fauere, cum humanis auxiliis ad vlciscendum etiam si odisset non indigeat. Quid ergo in hæc tanta confusione statuendum? Quod verum est: reliqua sunt ita temperanda, vt vtilitati Reipub: non solum tum cum victrix est, sed quod magis refert in posterum consulamus, omni vanitatis suspitione ablegata. Ergo Deum victoriarum auctorem esse, qui omniam sit auctor, haud est in dubium retocandum: sed non sic vt ipse è cælo descendat aut miracula prodat nobis: verum vt dicebat David, Deus insanum reddet apud Absalonem consilium Achitophel: ita consilio prudentiæque ducem inuat aut deserit & animos militum confirmat aut destituit; occasionibus fortuitis obijcit opportune aut importunè, quæ res militibus non est conueniens vt notæ sint: Quare in Deos referenda victoria est, quod voluerint & illos esse pugnaces, & duces prudentes. Sic religiosi erunt, & neque duces spernent, velut prudentes Deique ministras, nec aliàs tanquam curæ Deo sint,

se temere obijcient periculis ac præliis viribus alioquin impares. Nulla autem gens aut Reipub: pars religione tantum indiget, quantum milites primum ob fortitudinem in pugnando bifariam, & vt mortem discant contemnere, & vt victoriæ spe quam à Deo consequi confidunt acriter pugnent. Deinde postquam non possunt contineri legibus ciuitatis, diuinis pareant, ac retineantur, ducibusque obsequantur: tum etiam vt inuicem se magis diligant, & a seditionibus abstineant, demum vt dixi vt in imbellem multitudinem minus sciant, cum intellexerint victoriam hanc non suam esse sed Deorum, quorum gratia per infantium iniuriam violata, in reliquis expeditionibus illos habituri sint aduersos. Cæterum in quibusdam viribus cum obsiderentur, nec satisfacerent humana præsidia, cum omnia diligentissime adhibuissent, vt etiam in morbis deploratis, non pro contentione regnorum aut alia quavis causa sed duntaxat pro salute dimicantibus assuit persæpe diuinum auxilium, vt Duarto Pacieco Lusitano classis præfecto & Laurentio Brito arcis Canonor. Præstat autem maximè in hoc nostra religio cæteris, quod odia omnia & inimicitias remitti imperet, quo nihil salutaris in militia oppugnationibus defensionibus ac certaminibus excogitari potest. At ergo milites implendi sunt religionem superstitione? minimè. Quocirca etiam Sacra quædam habeat exercitus dux quibus cum Sacerdote vel incitari vel prohiberi affirmet, quæ si Brutus habuisset aut Pompeius alter a Cæsare alter ab Antonio victus non fuisset, siquidem temeritate exercitus victores sine prælio victi sunt. Sed vt ad rem redeam cum nulla est spes veniæ Diis adiuantibus præsidium aduenire solet: at si dux impius non sit, Dux ipse prohibetur ab excidio, velut Attila Getarum Rex & Lucullus. Verùm auxiliorum plura sunt exempla non tam facti quam opinionis falso iactata: illa solidiora. Ergo Duci Sacrum esse debet, quod de victoria prælagire liceat: aut naturalibus rationibus vt possit religionis auxilio aut saltem prætextu seruare exercitus, atque Rempub:

Tria enim sunt quibus fidere debet Dux exercitus prudentia, naturalis ratio, atque diuina. Prudentia ab experientia proficiscitur vt P. Caquillus, qui semper vicit, Alexander. C. Cæsar. de his enim dici illud poeticum potest.

Hæstor adest, secumque Deos in prælia portat.

Felici enim astro videntur etiam sibi numinum fauorem vendicare, quandoquidem exitus horum pro natura prudentiæque, quæ a Diis habetur fuisse videantur. At a Diis monitos, qui pie vixerunt, spæque constanti freti sunt haud dubium est. Cum hæc non sufficiunt a naturalibus signis hæc mutuari oportet, vt canum discensu, equorum steru, vultu-

rum & coruorum aduentu, vexillorum immobilitate, casu vt Albæ principi cum contra Gallos exiret contigit: examini- bus apum circumdantibus ducis tentorium atque aliis huiusmodi, quæ vt differunt specie aded vt superstitiosa quibusdam videantur: ita eiusdem sunt generis, & a naturalibus causis quamquam his manifestioribus, illis abditis magis pendent, vt etiam exta & fibræ victimarum; at volatus auium atque omnia magis ad vanitatem pertinent quam vt a graui duce obseruari debeant. Insuperandum est autem maximè in tribus præceptis scilicet dilectione Dei, inde omnium qui Deum eodem modo colunt, vt neque virium neque prouinciarum discrimen vllum faciant, quo errore Christiani fluctuant, & non solum, sed etiam conflantur: Et vt fortuitarum inimicitiarum remissio fiat. Circa reliqua verò oculorum solum ratio habeatur. Quæ enim subjunguntur legi ad religionem transferri superuacuum est, excepto impietatis crimine, non solum erga Deum contemptus, hæresis & execrationis, sed contra patriam, parentes, filios & coniuges: aded vt adulterij crimen sub his comprehendatur. Præterea tertio loco sint quæ contemnuntur a lege, velut ludus immodicus, qualiscunque inertia, ambitio, luxus, & quæcunque sub septem peccatis maioribus continentur. Ideoque potu vini interdicere oportet toti sexui fæmineo: hoc enim maximè ad salutem Reipub: pertinet; incolumiores enim ac prudentiores robustioresque nascuntur filij. Sed neque masculis intra quinquagesimum annum bibere vinum liceat: nec in expeditione militari vnquam, maximè principibus. Ad facilitatem autem quicunque volent addant aquæ mel Saccharumve aut quod promptum cuique erit, coquant aquam cum Zinzibere aut pipere aut Cassia lignea, quam cinamomum vocamus aut Caryophyllis, vel quod optimi rri est & viliissimi precij cum anisi semine nam & dulcem reddit aquam & odoratam & omnibus visceribus salubrem. Coriandium eius loco succedit. Propterea & sublatis ferme vitibus omnibus frumenti maior copia erit, nec vbi frumentum nasci potest vinea vel prarum admittatur.

In vniuersum religio omnia detrimenta reliquarum partium emendare potest. Sunt enim partes Reipublicæ tres Militia Religio & Sapientes. Constat Reipublica tribus robore animæ & est in sapientibus, & corporis & enim in militibus, & auctoritate atque consensu & est in sacerdotibus. Quod si Reipub: potens esse debeat, militum potentiam necesse est esse amplam, quæ si non maiore religionis auctoritate cohibeatur ac regatur, impossibile est prorsus vt non corruat ex seipsa. Ideo tantum oportet crescere religionis auctoritatem, quantum militum potentia crescit. Indicio est, quod imperia & regna, quæ

quæ potentissima fuere maximam in religionis cultu curam posuere, ut Romani Athenienses Persæ Lusitani hodie ac Cantabri. Vbi omissus fuit cultus aut elanguit, aut violatus, statim quod maiora fuere eò celerius corruere, quocirca neque Antiochi illi aut Ptolomei aut Mithridates potentiam suam augere potuerunt partim neglecta partim omiſſa ob temporis breuitatem hac sollicitudine. Omne enim regnum vel imperium aut timidis aut audacibus constat viris, timidi a vicinis facile quanquam plures sint superantur: audaces omnia singuli volunt, quare in seditiones statim prorumpunt apertas, si Rex sit iracundus aut leges infusa, occultas, vbi magna illius sit auctoritas & leges validæ: quibus si concedas, in tyrannidem tranſeunt euerſuntque regnum, nec finis fit vno occupante, altero viciscante, nec exemplum addere oportet cum tam generalis sit hic casus ut nemo sua ætate plura talia non videat. Quod si non concedat quæcumque ad rebellionem aut saltem contumaciam spectant. Quam enim vis esse huiusmodi hominibus metam cupiditatum aut rationem vel pietatem deducta religione, cum videant omnia suis viribus & audaciæ esse subiecta, domos, prædia, ornatus, gemmas, pecunias, corporaque ipsa ciuium. Quis ergo vltro aut vnus inter mille sponte omnibus cessurus est, quæ sine labore possidere potest, cum nulla vi contineri possint. Quis enim vim afferet vi? Et quis custodiet ipsos custodes. At lex obuiabit: quis legi suppetias feret? Tum maxime quod militum genus omne stultum est, nihilque aliud est militia quam insania sapiens aut sapientia insania. Quis enim vltro eò conditionem suam deducet, ut per tot mala & incommoda eò perueniat, ut necesse sit occidere aut occidi: cumque animos existimauerit mortales, cur velit vitam decurrare, & quicquid relinquitur, infeliciter agere, ut nullus sit. At lucrabitur filiis: quid mihi vbi nullus fuero, etiam si illi occupent Croesi diuitias: tamen magis quod nemo de filiis certus esse potest. Quando tutius ac iucundius viuere dulciter donec licet? quod si immortalis est animus, longè deterius malè hic esse, & post mortem pessime. Insanum igitur ut ferum est omne militare genus, quod nisi religione cohibeatur, sæuiet mirum in modum, & omnia vincula humanæ societatis abrumpet. Quamobrem necesse est illud & auctoritate & virtutis vsu sed potissime religione coateri. At si sic nimis poterit religio: quamobrem circulus constituendus est naturæ exemplo, siquidem sol vincit aquas, & in ærem eas vertit, aquæ terras superant atque inundant, terra autem solis vim hebetat. Ita & anima vincit elementa: Elementa autem mista, mista animam, quod etiam aliàs in polypo muræna & locusta exemplo declarauimus. Religioni militia sub

inteat: Sacerdotes autem sapientibus: sapientum vim hebetet auctoritas militaris: hoc autem quomodo, inferius docebor: nam nunc satis sit milites qui rationi parere non possunt neque enim milites essent, pareant religioni; religio autem commodis militum omnino seruiat, ut non quemadmodum in Hebræis dum Sabbatum obseruant, exercitus trucidetur, qua superstitione dum nimis religiosæ viderivolunt quædam vrbes Græciæ perire. Verum id laudo Lusitanorum, quod celeberrimis diebus tanquam diis propitiis prælia ineunt, quod his longè melius cessit quam his qui astra obseruarunt, nihil enim melius est in tantis periculis alacritate. Ergo quantum religio necessaria sit ad militiam dictum est, & qui contempta illa feroces in prælio fuerunt, vocari sunt tyranni: quamobrem & cur tyrannorum potentia breuis fuerit, & qui fuerint habiti tyranni, & qua de causa dictum est. Necesse est igitur religionis cultum seruare: nam id si non egeris etiam sine vlla deorum ira necesse est & ob communem hominum opinionem & ob seditiones aliaque innumera incommoda huiusmodi potentiam euerſi. Differunt ergo tyranni a regibus in duobus, at perique medij sunt, religionem simulantes, quorum potentia cum diuturna sæpè fit, apparet Aristotelem non causam intellexisse euerſionis tyrannidis, siquidem existimauit esse violentiam non violatam religionem. Tria igitur sunt genera dominationis. Regnum quod diuturnum est & felix: tyrannis breuis & infelix: Hypocritis infelicissima & diuturna nam eò infelicior non solum est aperta tyrannide, quod sit diuturnior, sed quod lenta habeat mala & virtuti magis aduerſetur. Est enim plena dolis inuidis calumniatoribus, ut nulla tartara metuere oporteat læuora. Quo genere tanquam tutissimo & ad voluptates explendas patissimo Christiani perique reges vsi sunt: omnes enim feliciter viuere cupiunt & diu potentiam retinere. Quod si vellent ad virtutem deflectere, seruata non simulata solum religione fierent reges & ipsi felicissimi cum subditis. Verum tamen hoc regnandi genus simulatum breue sit, & in quo stirpes omnes principum funditus extirpantur: quia tamen diuturnum videtur hominum vitæ habita comparatione & propter difficultates maximas alibi explicatas, nemo commutare audeat. Est autem hæc differentia triplex non solum in vnus dominatione, sed etiam omnium aut paucorum. Quocirca cum nouem essent membra, Aristoteles tribus quæ magis sunt in vsu omissis de sex tantum mentionem fecit.

CAPVT XIII.

De Arte militari.

CVM ergo vt dixi Religio fit necessaria ad animos militum confirmandos, tyranni verò religionem contemnant, alij simulent solum, aded vt non sufficiat ad ducum animos atque aulicorum, qui eodem vitio laborant confirmandos, alia quæsiuere auxilia Metum spem præmia consuetudinem adhortationes modò ad iram modò ad gloriam concitant. Nec desunt quandoque, etiam vina, vis ob ordines hæc autem est in qua magis confidunt, tam instrumenta musica Dorici modi, quo homines efferantur. Sed omnia hæc si ad religionem & vsu atque consuetudinem conferantur, leuissima dici possunt, tum præsertim quòd in religione vera aliquid maius inesse videtur. Cæterum militaris ars non solo gregario milite constat, sed Duce, armis etiam, comætu, loco, tempore, & Hostibus, vt sint septem. Quamobrem de horum singulis dicere oportet. Itaque qui aliàs de huiusmodi disciplina loqui voluerunt, in absurdissimas tractationes inciderunt.

Nam si omnia quis per capita amplecti voluerit, nec si librum pyramide Ægyptia maiorem conscripserit, cuncta profectur, artem præcepta casus euentus illaque innumerabilia fortunæ atque incomprehensibilia commenta atque fabricationes: vt neque scribendo tota stirps Apollinea ad Erasistratum vsque sufficiat: neque legendo tota Nestoris vita etiam si nec dormiendo nec edendo aut bibendo totum tempus huic labori consecret. Adde quòd cum legerit obliuiscetur omnium & confusus multitudine præceptorum coniecturatum suspicionum exemplorum casuum quiescet iners & nihil utilis. At si non omnia tradere voluerim, sed solum præcipua, quòd quidam se posse facere confidunt: primum omittent etiam ex illis præcipuis maiorem partem non solum ob multitudinem, sed etiam quoniam artem non callent omnia comprehendendi, etiam si pauca sint: sed quædam sustinent inutilia maiore vt dixi parte omis-

sa illorum suorum præcipuorum. Præterea præcipua illa commutantur, nec eadem manent cum solum comparatione talia sint atque dicantur. Et si eadem manerent non adhuc illorum vsu magis opus est, quam aliis quæ illi negligunt ac spernunt: velut etiam in medicina quædam leuissimis auxiliis seruantur, qui à maximis & aded laudatis quamuis etiã secundum rationem accommodata viderentur læsi sunt. Et in Geometria ipsa disciplinarum purissima, quædam ex manifestis ac sub sensu positis demonstrantur perfectè ac facillimè; quæ aliàs frustra periti artis per longas ambages & abstracta dogmata frustra assequi conantur. Quantò magis in militari arte, quæ minimis quibuscunque variatur, & exillis vt flamma concipit alimenta & in immensum crescit. Paulò prudentius agunt, qui Cæsaris commentaria legunt, vt duces periti fiant: cum aded aliena sit militia nostrorum temporum & arma præcipuè ab antiqua illa Romanorum & legionum, estque ac si quis senex discat calceos infantis sibi coaptare: Adde quòd Cæsaris victoriæ plus ex fortuna quam sua virtute pendebant: vbi etiam miles veteraneus, arma iam diu excogitata ad vsu, & discordiæ civiles. totaque illa tractatio nobis incognita. Fac ergo vt omnia redeant, vt Cæsarem possis efficere, qui tamen toties iacendio semper in Venerem, in canem nunquam incidit. Quòd si liceret lectione commentatorum etiam fortuna vti sua, quemadmodum etiam disciplinam ex his illius intelligis, laudarem maxime hanc industriam atque sedulitatem. Relinquitur igitur modus ille vnicus de quo tam sæpe diximus præcipuè in Dialectica: scilicet vt omnia ex vna præcepta principio deducantur. Vt nunc primum in illa septem deducendo: deinde singula diuidendo docendo demonstrando exornando per capita: reliqua verò vsque ad vltimas differentias eadem arte vsu scilicetque tum meditando, non illa obiter in vniuersum sed prout occasio dabit singula quibus opus habent, perquirã. De Milite igitur ipso cuius maior est necessitas agamus non, de Duce. Illud ergo etiam postquam se sponte offert dubium in quo omnes aberrant dissoluamus scilicet, an dux præstans cum exercitu inertu melior sit exercitu bellicoso & ignauo duce?

Cætera desunt.